

Sovon

nr.4

Nieuws

Geef nooit op!

Zoals eigenlijk niemand kan zijn ontgaan, is op de Landelijke Dag de nieuwe Nederlandse Broedvogelatlas verschenen.

Zo'n tweeduizend exemplaren waren er vooraf besteld en die sleepten we allemaal naar de Vereniging in Nijmegen om ze vervolgens blijmoedig uit te delen aan hun trotse eigenaren. En dan zwijgen we nog over die paar exemplaren die we ter plekke nog verkochten. Zijn we dan nu klaar?

Gaan we op onze lauweren rusten?

Weten we nu genoeg over broedvogels?

Natuurlijk niet! En jullie hopelijk ook niet.

Iemand heeft al het woord

Winteratlas laten vallen.

Maar ja, het tellen is nuttig en zinvol, maar voor de meesten natuurlijk maar een excuus, een zinvol extraatje bij het lekker buiten zijn en genieten van wat je ziet.

Want het kan blijkbaar zomaar gebeuren

dat je in de Achterhoek rondzwerft en

dan plotseling oog in oog komt te staan

met die stevige jongen hiernaast.

Als dat niet genieten geblazen is.....

2 juli 2002.

Bijna vliegvlugge jonge Oehoe, grootgebracht op oud haviksnest in de Achterhoek (Jan Stronks).

Verder in dit nummer:

- Plantenetters onder de watervogels zitten goed
- Het ultieme vraaggesprek met Maria Quist
- Pa-T-Trijzen
- Houden we de Grote Kruisbek, of niet?

Colofon

SOVON-Nieuws
Nieuwsbrief van SOVON Vogelonderzoek Nederland

SOVON-Nieuws publiceert over SOVON-voegtellingen, over de vereniging, en over andere zaken betreffende vogels in Nederland.

Redactie

John van Betteray, Fred Hustings & Kees Koffijberg. Overname van artikelen of illustraties alleen in overleg. SOVON-Nieuws wordt gedrukt op chloorvrij papier. ISSN 1383-0635.

Lidmaatschap

Contributie 2002: minimaal € 12,-. SOVON-leden ontvangen vier maal per jaar SOVON-Nieuws en korting op SOVON-uitgaven. Ledenadministratie Jeroen van Zuylen, zie bureau-adres SOVON.

Bestuur

Voorzitter: Hans van Dord
Secretaris: Peter Milders,
L. de Colignyalaan 115,
3062 HD Rotterdam, (010) - 4522665.
Penningmeester: Louis Dolmans
Overige bestuursleden: Rob Goldbach en Edwin Kok.

Bureau

Adres SOVON, Rijksweg 178,
6573 DG Beek-Ubbergen.
Tel: 024-6848111, Fax: 024-6848122,
E-mail: info@sovon.nl
Homepage: www.sovon.nl
Giro: 2905988, Rabo: 10.51.17.056,
atlasrekening: 10.51.05.953.
Directeur Frank Saris,
Communicatie Carolyn Vermanen,
Broedvogels Rob Vogel, Water- en
wintervogels Marc van Roomen,
Toegepast onderzoek Ruud Foppen.

Doelstelling

SOVON Vogelonderzoek Nederland stelt zich ten doel het coördineren, stimuleren en publiceren van ornithologisch veldonderzoek ten behoeve van natuurbescherming, beleid en wetenschap. De vereniging tracht dit doel te bereiken door het organiseren van grootschalige projecten waarin wordt samengewerkt tussen vrijwilligers, stafmedewerkers en andere instellingen.

Lay-out: van Groot tot Klein

Druk: Drukkerij Bloembergen Santee bv

Foto omslag: Jan Stronks

Verdeel en heers, dan is alles van waarde weerloos.

Van verschillende kanten is SOVON gevraagd haar mening te geven inzake de hoog opgelopen controversen binnen de natuurbescherming over de schadelijkheid en effecten van het leegvissen en -schrapen van ons enige echte natuurgebied, de Waddenzee. Ook worden we gevraagd hiertegen in het geweer te komen. Ieder die SOVON echt gevolgd heeft weet dat dit niet onze taak en niche is. SOVON verzamelt informatie omtrent aantallen en verspreiding van vogels, waar beleidsmakers, natuurbeschermingsorganisaties, maar ook de vissers hun voordeel mee kunnen doen. Aangezien veel leden uit onze achterban een sterke affiniteit hebben met de natuurbescherming en hieraan vaak de motivatie ontleen om met onze projecten mee te doen, dienen wij wel helder verantwoording af te leggen van de wijze waarop er met die gegevens al dan niet rekening wordt gehouden. Mede daarom heeft SOVON immers voor het verenigingsmodel gekozen! Het gebruik van gegevens is derhalve een steeds terugkerend thema in de bijeenkomsten van Uw Ledenraad.

Ik vraag me op deze plaats wel af hoe handig en overdacht de publieke spierballengevechten zijn. In een tijd waarin de particuliere natuurbescherming eensgezind voor de resterende snippers biodiversiteit zou moeten strijden, opereert zij verdeelder dan ooit. Wat heeft het voor nut om in de krant verschillende meningen vanuit de natuurbescherming over de kokkelvisserij tegen te komen? De lachende derde is de visserijsector, die zit achterover en kan gewoon de Waddenzeekokkels voor de Spaanse paella blijven leveren. En de biologen gaan met elkaar in gevecht of nu 2 of 3 cijfers achter de komma schadelijk is voor trekvogels. Als de vissers uit Katwijk die van Urk even de waarheid willen zeggen, lossen ze dat intern op. Zo hadden ook de Waddenvereniging en Vogelbescherming Nederland nadrukkelijker met hun kritische achterban de te kiezen strategie moeten kortsluiten en hierover in de eigen ledenvergaderingen en tijdschriften uitleg moeten geven, gegeven de gevoeligheden over het onderwerp overbevissing.

En stel nu dat er wordt aangetoond dat het schade doet. Gegeven de krappe levensstrategieën van veel wad- en watervogels, is dit vrij waarschijnlijk. Zal de politiek dan recht door zee eindelijk besluiten niet een paar % wad af te sluiten maar gewoon het hele natuurgebied, zoals Nederlandse natuurbeschermers in het buitenland in dit soort kwesties al snel als standpunt innemen? Welnee, eerst zal worden nagegaan of de norm voor wat schadelijk is naar beneden kan worden bijgesteld. Voor we het daar over eens zijn, zijn we zo weer 10 jaar verder. En dan volgen Kanoet en Scholekster misschien hetzelfde lot als de ooit zo algemene Noordzee-Kabeljauw. Kijk hoe het gaat met de na vele jaren van lobbyen en polderen aangenomen nieuwe flora- en faunawet: de inkt van de handtekeningen van de vorige bewindspersonen is nog niet opgedroogd, of er wordt met de wind van de nieuwe politieke verdeling in de rug weer de een na de andere aanpassing voorgesteld. Of bezie de historische blunders tot op het niveau van de Raad van State bij de vaststelling van het nu definitieve tracé van de A73: als compensatie voor de keuze van de (vanuit natuur- en milieuoverwegingen) verkeerde Maasoever, wordt voorgesteld biotopen die hun betekenis ontleen aan een ontstaansgeschiedenis van eeuwen, op een andere plaats opnieuw aan te leggen. Alsof je het dal van de Swalm en de Roer wel even elders kunt nabouwen. Nee, hier heeft het echt niet aan de kwaliteit van de gegevens over natuur en landschap gelegen. Het geluid uit de hoek van de natuurbescherming zou wel veel duidelijker en eensgezinder moeten klinken, om de resterende natuur overeind te houden!

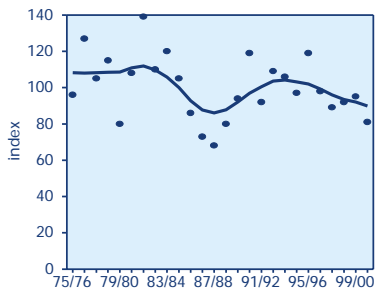
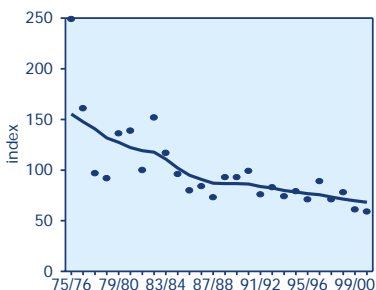
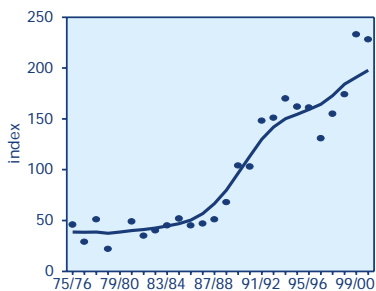
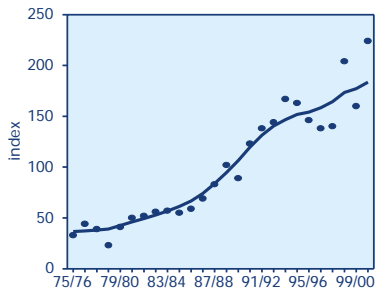
Onze achterban, al die vrijwilligers die bij projecten hun vrije tijd inzetten om goede gegevens te verzamelen maar ook al die 100.000-en donateurs en leden van de grote groene organisaties, vragen zich regelmatig af of hun ondersteuning wel effectief is. Op een moment waarop de publieke steun voor groene doelen, afgemeten aan de aantallen leden van de natuurbeschermingsorganisaties, net over haar historische top heen is en de politieke aandacht en prioriteit voor de natuur gedaald is tot een historisch dieptepunt, zouden strategische discussies over ingrijpende processen als de intensieve kokkelvisserij verstandiger gevoerd dienen te worden.

Frank Saris

Trends bij watervogels: herbivoren nog steeds in de lift?

Figuur 1. Ontwikkeling van de aantallen Smienten (1a), Krakeenden (1b), Tafeleenden (1c) en Meerkoeten (1d) in de Zoete Rijkswateren gedurende de seizoenen 1975/76 t/m 2000/01.

Dat het goed gaat met de plantenetende watervogels in ons land mag zo langzamerhand duidelijk zijn, denk alleen al aan de uitbreidende broedpopulaties van diverse ganzensoorten. Daarnaast zijn er ook een aantal wat minder opvallende soorten waaraan we kunnen zien dat het met de kwaliteit van het voedsel voor vegetariërs in Nederland wel goed zit.

Toename van herbivoren!

Intensivering van de landbouw heeft ervoor gezorgd dat de voedselomstandigheden voor herbivore watervogels in Nederland in de afgelopen decennia sterk zijn verbeterd. Van veel soorten is de winterpopulatie mede daardoor in aantal toegenomen. Eén van de soorten die daarbij in het oog springt is de Smient, waarvan er tegenwoordig ongeveer vijf keer zoveel exemplaren langs de Zoete Rijkswateren overwinteren als pakweg 25 jaar geleden (figuur 1a). De sterkste toename deed zich voor in de jaren tachtig. Resultaten van de internationale midwintertelling van Wetlands International laten zien dat deze ontwikkeling niet beperkt bleef tot Nederland, maar ook in omliggende landen is vastgesteld. Recent is in ons land sprake van sterkere fluctuaties met soms een inzinking, zoals in de koude winters van 1995/96 en 1996/97. Veel Smienten zullen winters Nederland toen hebben verlaten. Het wordt interessant, nu de jacht op Smienten is stopgezet, of de aantallen na 2001 nog verder zullen toenemen. In januari is de soort vooral in het westelijk deel van ons land te vinden. In 2000/01 waren zeer grote aantallen aanwezig in de omgeving van polder Zeevang langs de Markermeerkust van Noord-Holland (max. ruim 150.000) en -buiten de Zoete Rijkswateren - bij het Verdrongen Land van Saefthinghe (100.000). Een vrijwel identieke aantalsontwikkeling zien we bij de Krakeend in de Zoete Rijkswateren (figuur 1b). Op zich is dat vreemd. Beide soorten gebruiken geheel ander voedsel. Smienten zijn voor het overgrote deel gras(blad)eters, terwijl Krakeenden veel meer algen- en zaadeters zijn. Mogelijk liggen aan de geleidelijke toename van beide soorten dan ook andere redenen ten grondslag zoals de mate van bemesting, die zowel in graslandgebieden als oppervlaktewate-

ren zijn invloed doet gelden. Ook bij Krakeend geldt dat de populatie als geheel flink is gegroeid. De concentratiegebieden voor deze eend liggen vooral in het zuidwesten van het land: Haringvliet, Biesbosch (maximaal 3200 in 2000/01) en de Zoetwatergetijdenrivieren (1600). Er is wel gesuggereerd dat Krakeenden in het Beneden Rivierengebied geprofiteerd hebben van de vooroever-verdediging die in de jaren tachtig op veel plaatsen is aangelegd. De algen en wieren op de stenen van die dammen vormen een geliefde voedselbron voor deze soort. Buiten de Zoete Rijkswateren concentreerden Krakeenden zich in 2000/01 in de Oostvaardersplassen (1190 in juli), de Lepelaarplassen (2525 in juli) en het Lauwersmeer (1995 in oktober).

Afname van herbivoren!

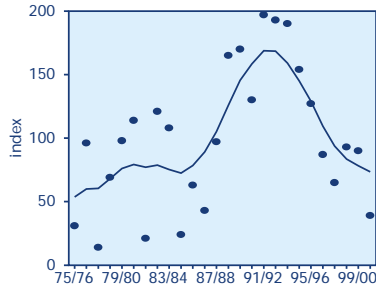
Er bestaan ook herbivore watervogels waar het duidelijk minder goed mee gaat dan met bovenstaande soorten. Eén daarvan is de Tafeleend. Tegenover juichende geluiden uit de Veluwerandmeren (in 2000/01 waren Veluwemeer en Wolderwijd goed voor maximaal resp. 34.450 en 11.655 ex.), waar de waterplantenvegetatie door verbeterde waterkwaliteit sterk is uitgebreid, staan er veel gebieden waar het de soort beduidend slechter vergaat. Hierdoor is de lange-termijntrend in de Zoete Rijkswateren negatief (figuur 1c). Inmiddels zit er in deze wateren maar ongeveer de helft van de aantallen die in de jaren zeventig werden gemeld. Hierbij speelt mee dat Tafeleenden in veel gebieden voornamelijk benthoseters zijn (driehoeksmosselen, insectenlarven e.d.) Vooral van de driehoeksmossel is de populatie de laatste jaren afgenomen, soms zelfs dramatisch zoals in IJssel- en Markermeer. De aantallen Tafeleenden in het IJsselmeer namen al in de jaren

zeventig sterk af. In het Markermeer stegen ze in de jaren zeventig en tachtig, om vanaf begin jaren negentig ook hier sterk terug te lopen. Buiten de Zoete Rijkswateren worden Tafeleenden zelden in grote aantallen gezien. In 2000/01 waren de Oudegaasterbrekken een positieve uitzondering met bijna 1900 exemplaren.

Een vierde herbivore soort waarbij de aantallen sterk veranderen is de Meerkoet. Opmerkelijk bij deze soort is dat er in de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig vrij sterke jaarlijkse fluctuaties plaatsvonden (figuur 1d). Daarna was er een dip in de seizoenen 1986/87 en 1987/88, waarna er tot halverwege de jaren negentig toename optrad. Recent nemen de aantallen opnieuw af, om onduidelijke redenen. Meerkoeten foerageren grotendeels in dezelfde gebiedstypen als Smienten en nemen in de winter deels overeenkomstig voedsel tot zich (gras). Opmerkelijk is verder, dat de aantallen tijdens de midwintertellingen van de afgelopen tien jaar nauwelijks zijn veranderd. Hetzelfde geldt voor de aantallen die op de Randmeren verblijven en die, na het herstel van de waterplantenvegetatie, al seizoenenlang redelijk stabiel zijn. Een en ander houdt in dat de afname vooral in de overige maanden van het jaar buiten de Randmeren plaatsvond. In 2000/01 werden vooral op het Markermeer en het Volkerakmeer geringere aantallen aangetroffen.

Topper: dalende lijn zet zich voort
Tenslotte willen we hier nog even ingaan op de ontwikkelingen bij de Top-

Figuur 2. Ontwikkeling van het aantal Toppers in de Zoete Rijkswateren in de seizoenen 1975/76 t/m 2000/01.

per, waarvan de aantallen al enige jaren afnemen. Zo ook in het seizoen 2000/01 (figuur 2). Het belangrijkste gebied bleef het IJsselmeer, maar ook hier zette de dalende trend zich voort. Met een maximum van bijna 31.000 vogels werden de aantallen van meer dan 100.000 exemplaren, eind jaren tachtig en begin jaren negentig normale seizoensmaxima, bij lange na niet gehaald. Afname van de driehoeksmossel in het IJsselmeergebied vormt hiervoor vermoedelijk de belangrijkste oorzaak. Inmiddels wordt er door het RIZA onderzoek gedaan naar de achtergronden hiervan.

Ganzen-symposium in Duitsland

Van 7-9 februari 2003 wordt in Wiegboldsbuhr (Ostfriesland) de jaarlijkse bijeenkomst van de ganzenwerkgroep van de Duitse Ornithologische Unie (DO-G) georganiseerd. Centraal thema is de monitoring van ganzen in Europa. Op het programma staan ook lezingen van een aantal Nederlandse ganzenspecialisten. De bijeenkomst start op vrijdag 7 februari om 18:00 uur met een gemeenschappelijk avondeten en een lezing over ganzen in Ostfriesland. Zaterdags is er in de namiddag een excursie naar de Leybocht. De bijeenkomst eindigt op zondag 9 februari, 14:00 uur. Wiegboldsbuhr ligt ten noordoosten van Emden, en is gemakkelijk bereikbaar vanuit (Noord-) Nederland, via Nieuweschans-Leer. Aanmelding en informatie: NABU Ostfriesland, Forlitzer Strasse 121, D-26624 Wiegboldsbuhr, telefoon 0049-4942-990149 of kijk op internet onder www.anser.de/tagung/ of www.nabu-ostfriesland.de Informatie is ook verkrijgbaar bij Kees Koffijberg, kees.koffijberg@sovon.nl.

DC-RC nieuws

Recent verschenen nieuwsbrieven van de districten 4 (Drenthe), 19 (Zuid-Holland-Zuid), 2 (Friesland), 14 (Zeeland) en 9 (Zuid-Holland-Noord). Deze laatste is hopelijk de start van een nieuwe traditie, want dit district is lange tijd (11 jaar) verstoken geweest van nieuwsbrieven. Rudi Terlouw zet even de neuzen dezelfde kant op en vervolgens komen Tapuit, LSB in Delfland, de Roerdomp, de IJsvogel en kolonievogels in D9 aan bod. Wat veranderde er de afgelopen tijd? Zoals aangekondigd is de post van DC in Flevoland nu vacant: nieuwe kandidaten kunnen zich bij Joost van Bruggen melden (bureau SOVON: dit geldt ook voor de vacature in Groningen). Verder zijn er nieuwe c.q. veranderde mailadressen in D15, 19 en 20. Bij de watervogelregio's heeft Arjan Boele de coördinatie van Zuid-Holland van Kees Mostert overgenomen en is voor de coördinatie van midwintertellingen in Gelderland Hans Hubers opgestaan.

Agenda

Januari

(15 dec. - 1 jan.) PTT-telling
(18) Midwintertelling, maandelijkse watervogeltelling
Monitoringgebieden en Ganzen en Zwanen, integrale Waddentelling

Februari

(15) Maandelijkse watervogeltelling Monitoringgebieden en Ganzen en Zwanen
(15-28) voorbereiding broedseizoen.
Bezoekschema's en kaarten maken!
(22) steekproeftelling Waddengebied

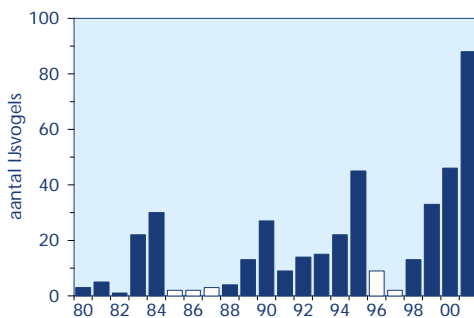
Maart

(1) broedvogelformulieren nog niet ontvangen? Bel even met Sovon.
(15) Maandelijkse watervogeltelling Monitoringgebieden en Ganzen en Zwanen
(22) integrale Waddentelling

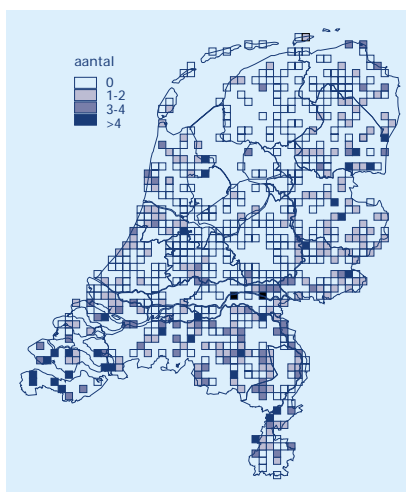

PTT-resultaten december 2001

In samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek werd in de winter 2001/2002 alweer voor de 24ste maal het Punt Transect Tellingen-project (PTT) georganiseerd. Ruim 400 waarnemers telden tussen 15 december en 1 januari op bijna 400 routes exact vijf minuten op ieder van de 20 telpunten langs de route. Hieronder volgt een overzicht van wat er zoal werd gezien. Verder wordt het voorkomen van de Patrijs in de winter uitgelicht, en vergeleken met de recent verschenen broedvogelatlas.

Figuur 1. Aantal IJsvogels in december 1980-2001. Witte staafjes geven tellingen aan die volgen op een strenge of koude winter.

Figuur 2. Verspreiding van de Patrijs in december 1980-2001. Weergegeven is het gemiddeld aantal exemplaren per telling en per atlasblok.

Winterse telling

In december 2001 werden 384 routes geteld. Dit aantal is iets lager dan een jaar eerder (403). Een oorzaak is waarschijnlijk dat een aantal weekeinden in de telperiode slecht weer kenden. Veel tellers gaan juist die dagen op pad. Meer dan de helft van alle tellingen (57%) werd uitgevoerd op slechts vijf van de 18 teldagen tussen 15 december en 1 januari; drie zondagen (16, 23 en 30 december), een zaterdag (29 december) en Oudejaarsdag. Er werd dit jaar op de formulieren vaak melding gemaakt van sneeuw. Op 12% van de routes was sprake van een egaal gesloten sneeuwdek terwijl bij nog eens 32% van de tellingen er plaatselijk sneeuw of een dunne laag sneeuw aanwezig was. Bovendien werd regelmatig ijs gemeld; op 53% van de routes in combinatie met open water en op 4% van de routes lag overall een gesloten laag ijs. Een telling met een winters trekje dus. Dat gold echter niet voor de winter als geheel, zelfs als zacht geboekt kon worden. Niettemin zal de telling zelf door de korte vorstperiode zijn beïnvloed, getuige ook diverse meldingen van vorsttrek. Zo zagen de tellers in de duinen bij Heiloo op hun 'Route-six' op 23 december ruim 2300 Koperwieken en bijna 900 Veldleeuweriken passeren.

Soorten en aantallen

In totaal werden 185 soorten (incl. 14 exoten) en ruim 1,27 miljoen vogels genoteerd. Net als in andere jaren was er een grote spreiding in soorten en aantallen tussen routes onderling. Gemiddeld werden er op een route ruim 3.300 vogels geteld. Een waarnemer op een route in Noord-Brabant moest het doen met 85 vogels, terwijl tijdens een

telling op Ameland 34.210 vogels werden genoteerd, zij het voor het merendeel Scholeksters. Het aantal soorten (incl. exoten) varieerde van 15 tot 73 (gemiddeld 41).

Net als in de voorgaande jaren waren het vooral Smient (181.000), Kolgans (165.000) en Spreeuw (108.000) die hoge aantallen bereikten. Het hoogste aantal vogels van één soort op één route betrof dit jaar Smient, waarvan er 19.500 werden gezien in de Reeuwijkse Plassen. Andere soorten waarvan meer dan 10.000 exemplaren op een route werden gezien waren Brandgans (op twee routes in Friesland), Kolgans (routes in West-Brabant en langs de IJssel), Smient (nabij Hoorn-Edam), Toppereend (IJsselmeer) en de Scholeksters op Ameland. In presentie waren Zwarte Kraai (98,4%), Merel (98,2%), Koolmees (96,1%), Buizerd (94,2%) en Houtduif (91,3%) de taltijkste soorten. Deze soorten zijn bijna ieder jaar wel in de topvijf te vinden. Natuurlijk zagen de tellers ook weer de nodige bijzonderheden, zoals Noordse Stormvogel, Zwarte Rotgans, Roodhalsgans, Rode Wouw, Kleine Burgemeester en Notenkraai (alle één), een zingend mannetje Grote Kruisbek, Heilige Ibis (19), Kraanvogel (6 overtrekkend) en Drieteenmeeuw (35). Misschien nog wel ongewoner was de waarneming van een groep van 20 Grauwe Gorzen nabij Sint-Oedenrode (NB). Nog een Grauwe Gors werd gezien bij Helmond. Een Zearend tegenkomen is natuurlijk altijd een 'klapper'. Dit jaar verschenen ze op routes in de Biesbosch, Zuidelijk Flevoland en de Kennemerduinen. Voor de IJsvogel was het een absoluut recordjaar na drie zachte tot zeer zachte winters op een rij (figuur 1). In totaal werden maar liefst 88 vogels gezien, een verdubbeling ten opzichte van de vorige topjaren 1995 en 2000 (resp. 45 en 46). Op een route bij het Vossemeer werden maar liefst zeven IJsvogels gezien en op twee routes scheerden vier IJsvogels langs (nabij Doesburg en Kreilerood).

De PTT-indexen van 84 soorten wintervogels (december 1980-2001) zijn te vinden op de homepage van SOVON (www.sovon.nl). Geïnteresseerden zonder toegang tot internet krijgen ze toegestuurd door even contact op te nemen met Arjan Boele op het SOVON-kantoor.

De Patrijs uitgelicht

In een groot deel van het verspreidingsgebied in Europa is de Patrijs een uitgesproken standvogel, zo ook in ons land. De Patrijs is dan ook een soort waarbij

de broedvogel- en wintervogelpopulatie dezelfde is. Dit maakt het een leuke soort eens nader te bekijken nu we 'alles' weten over de huidige broedvogelstand na het uitkomen van de atlas. Gedurende de afgelopen decennia is het aantal broedende Patrijzen in ons land sterk afgenomen en is ook de verspreiding sterk ingekrompen. Zoals onder meer uit de nieuwe broedvogelatlas blijkt, is de belangrijkste oorzaak voor de achteruitgang van de Patrijs in Nederland de huidige landbouwpraktijk met schaalvergroting, bedrijfsspecialisatie en pesticidengebruik. Dit heeft geleid tot een cultuurlandschap waarin de broedresultaten slecht zijn en jonge vogels verhongeren. Verder biedt het huidige landschap slechte overwinteringsomstandigheden en weinig bescherming tegen predatoren.

Verspreiding

De Patrijs is een schaarse soort in het PTT-project. In december 1978-2001 werden ruim 7.200 exemplaren aan de telformulieren toevertrouwd, op een totaal van 23 miljoen vogels. Per december-telling werden er tussen de 99 (in 2000) en 480 (1994) Patrijzen gemeld. Op 36% van alle routes is al eens een Patrijs gezien. Patrijzen worden in winters Nederland vooral gezien in het zuiden en oosten en veel meer lokaal in de rest van het land (figuur 2). De enige routes waar ooit meer dan 50 Patrijzen werden gezien in december liggen beide in Zeeuws-Vlaanderen: route "Ronde van Groede" (in 1993, 1997 en 1998 resp. 55, 64 en 66) en route "Rondom Biervliet" (in 1987 en 1994 resp. 54 en 69). Op een telling in november 1996 werden op route "Ronde van Groede" zelfs 99 vogels geteld. Andere routes met relatief hoge aantallen in december zijn route "Atlasvak - Andijk" (NH, max. 39 in 1981) en route "Schenge - Heerenpolder" in Zuid-Beveland (max. 38 in 1978).

Aantalsontwikkeling

Het mag geen verrassing heten dat gelijk aan het aantal broedvogels ook de wintervogelstand in de jaren tachtig en negentig sterk is afgenomen (figuur 3). Het verloop van de PTT-index laat een sterke afname zien (1980-2001 -83%) maar deze is niet gelijkmatig. Tussen 1980 en 1987-89 daalde de stand snel met een kleine opleving in 1985 en 1986 (effect van sneeuw, waardoor vogels beter zichtbaar zijn?). De periode 1989-96 laat vervolgens een opvallende toename zien. Mogelijk kon de soort profiteren van een reeks aan (vrij) zachte winters die volgden op de strenge winters in het midden van de jaren tachtig. Rond 1995-96 keerde het tij echter en

sindsdien zijn de aantallen weer sterk afgenomen tot record-lage aantallen in 2000 en 2001.

Een andere manier om naar de PTT-resultaten te kijken is het gemiddeld aantal Patrijzen dat per route is gezien (figuur 3). De ontwikkeling die deze figuur laat zien is vergelijkbaar met de index. In 1980-81 werden gemiddeld per route ruim 1,6 Patrijzen gezien, tijdens de twee meest recente tellingen was dat minder dan 0,4 exemplaar (-79%). Het heeft er verder alle schijn van dat de aantallen in 1978 en 1979, toen het PTT-project twee proefjaren draaide, nog hoger waren. Het ging toen gemiddeld om 2,4 exemplaar per route, een aantal dat overigens is gebaseerd op relatief weinig routes.

Lokaal uitgestorven

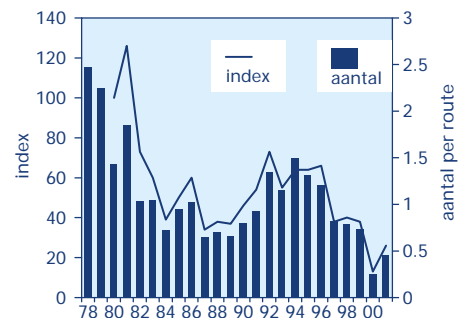
In de periode tussen beide broedvogelatlanten is de Patrijs uit grote delen van het land verdwenen: westelijk Groningen, Friesland, Flevoland, Veluwe, Utrecht, het Gooi en enkele aangrenzende gebieden. In sommige van deze gebieden staat op figuur 2 nog wel een stip. Meest opvallend is de stip op Schiermonnikoog. In december 1990 werd op Schiermonnikoog één Patrijs gezien maar in 1998-2000 bleek de soort er uitgestorven. Ook in de Noordoostpolder is de soort waarschijnlijk uitgestorven als broedvogel. In de omgeving van Creil werden in december 1986 en 1991 nog wel Patrijzen gemeld (resp. 22 en 2 ex.).

Vier regio's

Om wat meer inzicht te krijgen in regionale verschillen is de aantalsontwikkeling in verschillende delen van het land uitgezet (figuur 4). Er is hierbij onderscheid gemaakt in vier regio's: Noord (Groningen, Friesland, noordelijke helft Noord-Holland), Oost (Drenthe, Overijssel, Achterhoek, Veluwe), West (Utrecht, zuidelijke helft Noord-Holland, Zuid-Holland) en Zuid (Zeeland, Noord-Brabant, Limburg en rivierengebied Gelderland). Uit de verspreidingskaart (figuur 2) blijkt dat de kans om een Patrijs te zien verschilt tussen genoemde gebieden. Op routes in regio Zuid worden het meest regelmatig Patrijzen aangetroffen (56% van de routes), gevolgd door Oost (36%), Noord (24%) en West (20%). In regio Zuid is het aantal exemplaren gemiddeld het hoogst terwijl de aantallen in West gemiddeld het laagst zijn (figuur 4, let op verschil in y-as tussen de twee figuren). De achteruitgang heeft zich in het gehele land voorgedaan maar is niet overal even sterk. De afname over 1980-2001, zoals aangegeven met de regressielijnen

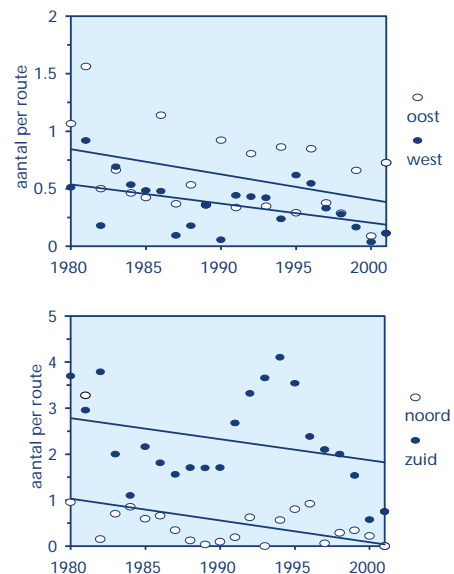
in figuur 3, bedraagt 96% in Noord, 65% in West, 54% in Oost en 35% in Zuid. De eerder genoemde opleving van het aantal winterse Patrijzen in de eerste helft van de jaren negentig blijkt met name veroorzaakt door opvallend hoge aantallen in regio Zuid. Ook in Noord en, in mindere mate West, waren dit enkele goede jaren. Uit bovenstaande resultaten blijkt duidelijk dat de Patrijs in ons land sterk onder druk staat en steeds meer een vogel van het zuiden (en mindere mate oosten) van het land is geworden.

Arjan Boele

Figuur 3. Aantalsontwikkeling van de Patrijs in Nederland met index (december 1980-2001) en gemiddeld aantal exemplaren per route (december 1978-2001).

Figuur 4. Aantalsontwikkeling van de Patrijs in vier regio's in Nederland (zie ook tekst). Weergegeven is het gemiddelde aantal Patrijzen per route in 1980-2001 met bijbehorende regressielijn.

Land van levendige werkgroepen: Gelderse Poort

vrijwilligers in de regio

De Gelderse Poort, grofweg het gebied tussen Nijmegen, Arnhem, Emmerich en Kleve, omvat meer dan 200 km² grondgebied in Gelderland en Nordrhein-Westfalen. Ecologisch heeft het gebied een strategische positie omdat het op de splitsing van Rijn in Waal, Nederrijn en IJssel ligt. Door de omliggende stuwwallen van Montferland, Kleve, Nijmegen en de Veluwe vormt het een poort van de Duitse Rijnavallei naar de Nederlandse Rijndelta.

Met zijn grote oppervlakte moeras, stromend en stilstaand water, natte en voedselrijke graslanden, kwelgebieden, oobossen en uiterwaarden is de Gelderse Poort van groot belang voor vogels. In de winter oefenen vooral de aantallen ganzen een aanzuigende werking op vogelaars uit, bij broedvogels springen vogels van rietmoeras (Woudaap, Roerdomp, Grote Karekiet) eruit, al worden ze tegenwoordig overvleugeld door watervogels (Grauwe Gans, Krakeend).

Het gebied kent een lange vogelaars-geschiedenis dankzij de vogelrijkdom, de nabijheid van grote steden en de vele regionale beleidsplannen (woningbouw, rivierverlegging) die tot grondig telwerk inspireerden. De grootschalige (broed-)vogelinventarisaties, uitgevoerd vanaf de jaren zestig door talloze vrijwilligers, kwamen tot uitdrukking in rapporten en in boeken als *Vögel der Düffel im Kreis Kleve* (1984) en *Vogels van de Ooijpolder* (1986).

Eind jaren tachtig veranderde het denken over het rivierengebied. Behoeftes aan meer natuur- en recreatiegebied, winning van delfstoffen en de angst voor overstromingen leidden tot plannen voor een andere inrichting, waarbij de landbouw grotendeels verdwijnt uit de uiterwaarden en plaats maakt voor grootschalige natuurontwikkeling. *Plan Ooievaar* en het rapport *Levende Rivieren* zijn hiervan aansprekende voorbeelden.

Dit vormde tevens een aanzet tot intensivering van het broedvogeltelwerk vanaf 1988. Sindsdien worden de belangrijke deelgebieden jaarlijks integraal gekarteerd door vrijwilligers van

de Vogelwerkgroepen Rijk van Nijmegen e.o. en Arnhem e.o. en de Kartierergemeenschap Salmorth. Structurele ondersteuning, inclusief telwerk, wordt geboden door professionele organisaties als NABU-Naturschutzstation Kranenburg, Naturschutzzentrum Kreis Kleve e.V., Stichting Ark, Provincie Gelderland en Staatsbosbeheer. Sovon speelt sinds een aantal jaren een coördinerende rol in de inventarisaties aan Nederlandse zijde. Om de broedvogeltellingen en rapportage in goede banen te leiden, werd de overkoepelende Werkgroep Gelderse Poort opgericht. In 1996 verscheen onder de bezielende leiding van Fokko Erhart en Johan Bekhuis de rapportage *Broedvogels van de Gelderse Poort 1989-1994*.

Het idee om ook over de daaropvolgende vijf inventarisatieperiodes te rapporteren, leidde in de loop der jaren tot plannen voor een veel groter project. Langzaam kristalliseerde dit uit tot een boek voor breed publiek over de natuur in de Gelderse Poort, een fiets- en wandelgids en vier rapporten over de vogels van het gebied. Met fondsen van Euregio en sponsors werd het project vanaf eind 1999 vormgegeven door de werkgroep, Sovon, Stichting Ark, Provincie Gelderland en Bureau Meander. Op vrijdag 22 november is in Millingen het boek *Land van levende rivieren: de Gelderse Poort* gepresenteerd. Een product om met recht trots op te zijn! In 256 pagina's worden ontstaansgeschiedenis, cultuurhistorische aspecten en (vooral) ecologische en landschappelijke waarden besproken. Samen met meer dan 200 schitterende foto's, teke-

ningen, kaartjes en grafieken en een fraaie vormgeving levert dit fantastisch leesvoer op.

Eerder dit jaar kwam al de Gelderse Poort Natuurgids uit, een prachtwerkje gemaakt door Meander Bureau voor Natuurtoerisme. Het voor de 'echte' vogelaars wellicht meest interessante werk *Broedvogels van de Gelderse Poort, deel 1: Broedvogels 1960-2000* ligt op het moment van schrijven te popelen om gedrukt te worden en zal in januari 2003 verschijnen. Hierin worden alle broedvogeldata in een aantrekkelijke mix van tekst, kaarten en grafieken in 340 full-colour pagina's uiteengezet.

De werkgroep (in het geweld van het project hernoemd tot de Faunawerkgroep Gelderse Poort) ziet het als belangrijke taak om ook de overige drie op stapel staande rapporten af te ronden: over de winter- en trekvogels, het vogelonderzoek en een systematisch overzicht van de vogels in de Gelderse Poort. Daarnaast liggen talloze ideeën voor nieuwe projecten al op tafel om de gemeenschappelijke en vaak grensoverschrijdende ambities vorm te geven.

Foto: Philip Friskom

Sovon-Nieuws jaargang 15 (2002) nr.4

Frank Willems

8

Gevleugelde

Het prachtige huis in Appelscha ligt er rustig bij, alsof er niets of niemand wordt verwacht.

Maar zodra ze het woord neemt - zo valt het eigenlijk letterlijk te omschrijven - is de lucht vol energie. Bijna weg als de stuwende kracht van de Werkgroep Roofvogels Nederland. En daarna rust, graag heel veel rust. Maria Quist (53), gewoon 'one of the boys'.

Vrouwen

De gevleugelde vrouwen roeren hun staart. We hadden al een opstandig paardenmeisje en een museumstuk. Deze keer iemand met, zoals ze zelf zegt, een knap schot.

Guus van Duin in gesprek met het voormalige meisje van de school van de zusters van Jezus, Maria en Jozef.

Ik kom uit Pannerden, in Gelderland. Mijn vader was politie, een autoritaire man. We gingen regelmatig het veld in, ook mee jagen, met de jonkheer van Nispen tot Pannerden en de boeren uit de omgeving. Ik vond het schitterend als klein meisje en ging ook veel alleen op pad. Kievitseieren zoeken, rondzwerfen in de Pannerdensche Waard. Ik was altijd met dieren bezig, ook wel op een wat rare manier. Mijn opa had een buks en ik schoot Spreeuwen en mussen. En ik heb ook wel eens een Merel geraakt. Niemand zei 'Maria, dat moet je niet doen'. Daar stond je gewoon niet bij stil. Ik had een knap schot, dus de meeste lagen gelijk plat. Maar op een keer had ik een vogel een pootje afgeschoten en ik moest hem doodmaken. Ik heb daarna alleen nog maar geschoten op bloempotjes en veel prijzen op de kermis gewonnen.

Een pittig meisje

Ik ging naar de middelbare meisjesschool van de zusters van Jezus, Maria en Jozef in Nijmegen, midden in het bos. Het barstte er van de vogels. In de pauzes ging ik veel alleen op pad. Ik was niet zielig of zo, ik vond het gewoon wel best in mijn eentje. Na de MMS werkte ik als typiste bij de universiteit van Nijmegen, maar na twee maanden zegde ik op. Ik ging naar het buitenland, als au-pair, op lastige kinderen passen. In Brussel heb ik Frans geleerd, in Engeland Engels. Ik ben in drie gezinnen geweest en alle drie waren ze ontzettend blij dat ik weer opraste. En dat was geheel wederzijds. Die verschrikkelijk verwend snotneuzen. Vervolgens ben ik reisleidster geworden bij de Gelderse Tramwegen, met bussen bejaarden naar Oostenrijk en Zwitserland; ik had nog nooit een berg gezien.

Dat hield je ook snel voor gezien

Na een verblijf in de VS en een reis door het Nabije-Oosten kwam ik in Amsterdam terecht. Ik ging culturele antropologie stu-

deren en ontmoette zo Rien, met wie ik nu al dertig jaar ben. We kwamen meer in het Amsterdamse Bos dan in de kroeg, lekker vogels kijken. We studeerden verder in Groningen en kochten voor 20.000 gulden een huisje in Eppenhuisen. We hielden er schapen, geiten, eenden en kippen. En ik had een tamme Kauh die Dula heette, en een Ekster: inderdaad, Pica. Daar ben ik voor SOVON gaan inventariseren, dat groene-kaartenproject, en ik werd lid van Avifauna Groningen. Ik kocht voor 40 gulden mijn eerste kijker en ontdekte de Eemshaven. Kwam ik 's ochtends aan, zaten de broertjes Koffijberg er te kleumen. Ging ik weg, zaten ze er nog steeds.

Wat deed je na je afstuderen?

Ik heb er zo'n acht jaar over gedaan. Dat kwam doordat ik twee kinderen kreeg. Hoogzwanger deed ik tentamens. Na acht jaar vertrokken we uit Groningen en kwamen in Appelscha terecht, in een huis met appartementen en een kleine camping. Die hebben we 'De Dwaalgast' genoemd. Op een dag kwamen er twee jongetjes aan de deur die ook geïnteresseerd waren in vogels: Janco Mulder en Bert Dijkstra, intussen volwassen mannen. We gingen vaak samen op pad, naar de Lauwersmeer, de Eemshaven, de Oostvaardersplassen. Samen spaarden we voor een telescoop. In die periode ben ik voor Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer gaan werken. De zoogdieren in het Dwingelderveld geïnventariseerd, excursies georganiseerd. In het Fochteloërveen onderzocht ik met Rob Bijlsma het gedrag van Vossen.

Wanneer kwamen de roofvogels in beeld?

Bij de WRN, toen nog de Werkgroep Roofvogels Noord- en Oost-Nederland (WRNON), kwam ik terecht doordat Janco had gezien dat een jachtopzichter een Buizerd doodschoot, onder de grond stopte en vervolgens wegfietste. Hij heeft de Buizerd opgegraven, ging naar

de politie en kreeg daar een grote mond. De agent was een jagersvriendje. Janco heeft contact opgenomen met de terreineigenaar, waarop hij het bos niet meer in mocht. Ja hallo, zó gaat dat niet in Nederland. Ik heb een brief naar de Amev geschreven, de eigenaar van het bos. Ik heb ze gedreigd met opzegging van mijn verzekering en met negatieve publiciteit. Uiteindelijk werd Janco gerehabiliteerd.

Hoe werd je ingelijfd?

Een week later belde Bert Takman, de voorzitter: of ik secretaresse van de WRNON wilde worden. Ik zei 'Secretaresse? Nee dank u'. Ik was dat ooit één avond geweest, voor de kleuteropvang. Maar dat waren zulke ongelooflijke zeurderige tuttebollen. Wegwezen, dacht ik. Ik ben toch maar gaan kennismaken met het WRNON-bestuur. De heren wilden mij het papierwerk laten doen. Ik heb ze laten weten dat ik wel secretaris wilde worden, maar geen secretaresse. Ik wilde inhoudelijk meepraten en -denken, maar niet de vervelende karweitjes voor ze opknappen.

Hoe werkt de WRN?

Niet te veel vergaderen, geen nota's schrijven, maar aanpakken en zuinig werken. Ons blad 'de Takkeling' zag het daglicht. Om kosten te besparen moesten we de bladzijden zelf rapen en nielen. Dan liepen we urenlang als ganzen achter elkaar om de tafel. Mijn kinderen en de kinderen uit de buurt hielpen, eerst voor een zak patat, later voor een rijksdaalder per uur. Maar dat is al weer lang geleden. We hebben nu 2000 leden.

Een echte mannenwereld

Het was inderdaad bijna volledig een mannenwereld, maar ik voedde me als een vis in het water. Tegenwoordig zijn er trouwens meer vrouwen actief en ze doen het heel goed. Rob Bijlsma en ik werkten heel veel samen, een vriendschap voor het leven. Het was niet altijd eenvoudig tussen al die mannen, maar ik ben dominant genoeg - bazig noemen ze dat bij vrouwen. Op een bepaald moment moest de Takkeling uitkomen. Ik was in Zwitserland en belde Rob om te vragen hoe het ging. „Dat en dat gaat eruit“, zei hij. Ik heb voor 70 gulden door de telefoon staan tiere dat het er per se wel in moest: het uit het hart gegrepen gedicht, ook al gingen je tenen er krom van staan. En ook de kindertekeningen met die grote hanenpoten. Mijn rol werd allengs groter. Er was veel vervolging, en naarmate ik me inleefde, werd ik steeds verontwaardigder. 'Wat gebeurt hier toch allemaal in dit keurige land', dacht ik. Al die vergiftigingen. Plus het feit dat iedereen elkaar de hand boven

het hoofd hield. De politie zag het door de vingers. We zijn actie gaan voeren en ik had het wapen van de publiciteit ontdekt. Het criterium was heel simpel: als ik me er druk om maak, zijn er vast veel meer mensen verontwaardigd. Ik ging persberichten schrijven, de zaak hier en daar wat accentueren. Je mag natuurlijk nooit liegen, maar een beetje sturen, dat wel. We organiseerden een forum. Daar zat alles en iedereen in: Kritisch Faunabeheer, de jagers, het ministerie, de KNJV, Vogelbescherming. De ecologische roofvogelatlas was een groot succes, we gingen landelijk werken en doopten onszelf om tot Werkgroep Roofvogels Nederland.

Je ging ook veel voor roofvogels het veld in?

Langzamerhand kreeg ik het daar te druk voor. Ik zat vooral op kantoor te regelen en te organiseren. Interviews geven, nieuwe producten bedenken, info-folders, fototoonstellingen, lezingen geven, op de markt staan met de WRN-kraam. De roofvogelvervolgers het vuur aan de schenen leggen, de politie en de AID motiveren om er wat aan te doen. En Vogelbescherming Nederland van ons lijf houden, dat ons wilde inlijven. Dit alles samen met andere enthousiaste WRN'ers natuurlijk. Er was al zo ongelooflijk veel naar de bliksem geholpen in Nederland. We dachten: moeten die roofvogels dan ook nog weg? Kom nou toch.

Je landelijke WRN-dag wordt goed bezocht

Dat is zoveel werk, niet te geloven. Ik heb letterlijk nachten doorgewerkt. Als ik een praatje moest houden, was ik bloednerveus, maar als ik eenmaal bezig was, moesten ze me van het toneel afschoppen. Dan zag ik onze voorzitter, Rob Vogel, met zijn horloge in de hand langzaam naar voren lopen, en ik leuterde maar door. Ontzettend gezellig, veel saamhorigheid en veel plezier. Een heel gemêleerd publiek, aardig wat vrouwen en kinderen, hele gezinnen. Er was altijd gratis koffie met cake, muziek en iets voor de kinderen. De jongens vonden dat eerst belachelijk, maar het werkte wel, die 'female touch'.

Je gaat weg als WRN-woordvoerder. Tijd voor krasse uitspraken.

Het zal je tegenvallen, maar ik ben lang niet meer zo fel als toen ik begon. Ik kom ook uit de hoek van de stropers. Toen mijn vader geen politiemann meer was, ging hij stropen. En ik heb ook met die buks rondgeknald. Ik ken die sensatie, ook die van het vissen. Waar ik niet tegen kan, dat zijn de smerige spelletjes die gespeeld worden. Dat ze die beesten doodmaken is natuurlijk vreselijk, maar die schijnheiligheid. Roofvogels zijn wettelijk beschermd, dus blijf ervan af. Ik heb veel aanvaringen gehad met Zweitse

Lulof, de woordvoerder van de KNJV, de jagersvereniging. We hadden de schurft aan elkaar, maar toen mijn jongste zoon drie jaar geleden overleed, schreef hij me een aardige brief. Aan de ene kant ging je stevig tegen elkaar tekeer, aan de andere kant vroeg je hoe het thuis ging.

Er zijn ook toenaderingspogingen geweest

De KNJV wilde een convenant met ons sluiten. Dat wil zeggen dat je aardige dingen over elkaar roept. Maar dat wilden wij niet, we willen niet monddood gemaakt worden. Ze hadden een bloedhekel aan ons. Ik liet me in interviews nogal eens te veel leiden door mijn verontwaardiging, en zij stonden bol van de mediatrainingen. Ik was een keer bij Ontbijt-tv met Lulof. Die begon me daar te liegen, en hij wist dat-ie dat deed. Ik ging er heel verontwaardigd tegenin. Dat ze schieten moeten ze zelf weten, maar die valsigheid, dat draaien, bah.

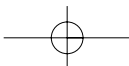
Ben je wel eens bedreigd?

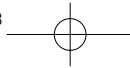
Een paar maal. We kregen een keer een dode Vos op de stoep. En ook wel telefonisch. Ik herkende de stem van eerdere verwensingen. Toen hij me weer opbelde, heb ik het gesprek opgenomen. „Vies vuil teringwif, je huis gaat in de brand en we komen je ophangen“. Enfin, zo'n verhaal. Meteen gebeld met Radio Drenthe en die hebben het integraal uitgezonden. Dat mannetje is zich waarschijnlijk rot geschrokken, ik heb nooit meer iets van hem gehoord. Agressie is heel naar, net als onbeleefdheid trouwens.

Het WRN-werk heeft je veel tijd gekost

Ik was er achteraf gezien soms op een bezeten manier mee bezig. Maar het was de moeite waard, want de WRN heeft de roofvogels echt op de kaart gezet. Het nadeel is wel dat veel mensen nu een roofvogel in hun tuin willen hebben, en daarvoor zelfs valkeniers benaderen. Ik krijg wel drie keer in de week telefoontjes van mensen die vragen waar ze een roofvogelshou kunnen bezoeken. Dan leg ik ze maar uit dat we daar helemaal niet van houden. Wilde, krachtige beesten, die moet je geen kapje opdoen en kunstjes laten uithalen. Er is veel van de tijd voor mijn gezin in de WRN gaan zitten. Ik heb geprobeerd om mijn natuurbeleving op de jongens over te dragen. Als we het bos in gingen, wilden de jongens lekker rondrossen. En ik maar steeds zeggen dat ze stil moesten zijn om naar de vogeltjes te luisteren, en dat interesseerde ze geen barst. Willem liet me altijd maar kletsen en Joost had het er vaak moeilijk mee. Ook met mijn werk voor de roofvogels trouwens. Hij trok zich terug. Dat neem ik mezelf wel kwalijk.

(lees verder op volgende pagina)

10

Willem was meer met de natuur bezig dan Joost?

Joost was rustiger en rationeler. Hij is eco-noom, net als zijn vader. Ik ben ontzettend trots op hem. Willem had ook economie zullen gaan doen, maar zover is het niet gekomen. Hij was op slag dood toen de auto waarin hij zat hier in het dorp tegen een boom botste. Hij was 17. Zijn vriendje had een maand ervoor zijn rijbewijs gehaald en reed veel te hard. Ze zien geen gevaar, die kinderen.

Willem was een levensgenieter. Hij verkocht ook altijd lootjes op de landelijke dag van de WRN. Eigenlijk drukte hij ze je gewoon door de strot. Hij figureert in twee van de WRN-films. Joost is heel zorgzaam. Hij bleef op vakanties altijd dicht bij me. Ik verzamelde stenen, veel meer dan ik dragen kon, en dan nam hij ze deels van me over. Hielp me ook stroompjes oversteken. Willem huppel-

de altijd voor ons uit. Ze waren ook fel anti-jacht toen ze klein waren. De poten van jachthutten in de zogenaamde naturschutz-gebieden werden letterlijk als pisaal gebruikt. Op een keer kwamen ze glunderend uit zo'n hut op poten geklommen. Willem had een dikke drol op het bankje gedraaid en Joost had er een foto van genomen. We zijn gezegend met onze kinderen.

Een contrast met je eigen kindertijd?

Ik mocht vroeger eigenlijk niks, zij veel. Honden, katten, konijnen, ratten. Voor Joost hoefde dat niet zo, maar Willem was net als ik. Alles sjouwde hij mee naar binnen, en hij zorgde er goed voor. Van Willem van Manen had hij tien wietzaadjes gekregen en die deden het ook nog, tot mijn spijt. Eerst in een potje, toen in een pot, daarna in de garage met lampen erboven.

Het werd ons te gek en we hebben ingegrepen. Hij had er zo'n plezier in. Op zijn graf stond het eerste jaar een wietplantje van eigen kweek.

Lachen, lol hebben, daar houd ik ook van. Dat was ook het leuke van met die mannen omgaan. Tijdens de excursies met Avifauna Groningen hadden we af en toe buikpijn van het lachen. Met Rob en Willem van Manen naar Falsterbo, we deden daar alles wat ik mijn kinderen verbood. Zo'n uitlatklep had ik ook nodig. Maar hoewel ik one of the boys was, werd er in mijn aanwezigheid niet geboerd, of misschien een beetje, en er werd niet geruft. En er werd ook wat minder gevloekt dan anders, begrijp je. Daar hou ik niet van. Ik bemoederde ze ook wel een beetje. Lekkere dingen voor bij de koffie en zeggen dat ze een das om moesten doen als het koud was.

Wat is je aanleiding om te stoppen?

Als ik een lezing hield, hoorde ik mezelf praten. Het was een herhaling van zetten. En toen Willem doodging, mijn jongste kind, heb ik wel doorgewerkt, maar het vuur ontbrak. Het was op. Ik heb twee jaar uitgetrokken om de zaak bij de WRN af te bouwen en in december is het voorbij, na 15 jaar. Het afgelopen jaar was opnieuw zwaar. Mijn man is maandenlang ernstig ziek geweest, maar gelukkig redelijk hersteld. We hebben een huisje gekocht in Frankrijk, in een prachtig, rustig gebied. Waar ik nu zin in heb, is een tijdje helemaal niks hoeven, helemaal niks.

En het verdriet?

Kort voor zijn dood had Willem zijn vrienden gezegd: 'Als ik doodga, moeten jullie een groot feest geven'. Dat hebben we gedaan, met keiharde muziek en illegaal vuurwerk. Aan de boom waar hij is verongelukt hangt een vogelhuisje. Zijn graf is een tuintje geworden. Zijn vrienden hebben er een nestkastje opgehangen, waarin al drie keer een Pimpelmees heeft gebroed. Er staat een tonvijver waar kikkers in zitten. In een conifeertje broedde een Winterkoning en 's avonds spelen de muizen er over je voeten. Ik ben dol op mooie kleuren en heb daar en in onze tuin voor kapitalen bloembollen de grond in geramd. Jankend en vloekend. Het was een allerverschrikkelijkste periode, vol verdriet en depressies. De ochtend nadat hij gestorven was, kwam de zon zo prachtig op. Het was berijpt, er zaten Staartmezen en er vlogen ganzen over. Als je er oog voor hebt, kan je heel veel troost halen uit allerlei moois en goeds om je heen. Daardoor ben ik op de been gebleven.

Donaties!

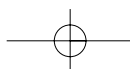
In september werd SOVON blij verrast met een donatie van de Stichting Vogelreizen. De 'winst' die deze stichting maakt, laat zij jaarlijks ten goede komen aan vogelbeschermingsprojecten. Ditmaal viel de eer te beurt aan SOVON, zo komt er € 1000,- ten goede aan het kwartelkoningproject: het project waarbij grondeigenaren en waarnemers samenwerken om Kwartelkoningen te inventariseren en te beschermen tegen het uitmaaien van nesten.

SOVON ontving verder € 4000,- via de Friese Milieufederatie. Een mooi bericht, de aanleiding was echter minder mooi. De Milieufederatie heeft namelijk een kort geding aangespannen tegen recreatiecentrum Schatzenburg. Het centrum had zich schuldig gemaakt aan het kappen van een bosperceel in het broedseizoen, ten westen van Leeuwarden, een zaak die in Friesland tot grote opschudding heeft geleid. De

rechter gaf de Federatie gelijk waardoor het kappen moest worden gestaakt tot na 15 juli. Ondanks de uitspraak van de rechter werd er toch doorgewerkt in het bos. Dit leidde tot het opeisen van een dwangsom door de Milieufederatie. Tot daadwerkelijke inning is het niet gekomen omdat bleek dat hierna het bos met rust gelaten werd tot na 15 juli. In goed overleg tussen de Federatie en het recreatiecentrum is besloten af te zien van de dwangsom in ruil voor o.a. een schenking aan een goed natuurdoel. Van de drie door de Milieufederatie voorgestelde goede doelen, koos het bedrijf SOVON uit. SOVON laat het bedrag weer richting het Friese stromen: het komt ten goede aan de moerasvogelcursus die komend voorjaar in Friesland gehouden wordt.

Stichting Vogelreizen en Friese Milieufederatie bedankt!

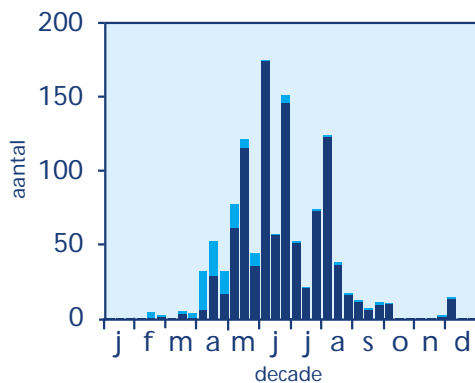
Guus van Duin

De Grote Kruisbek: een blijvertje of niet?

Met ingang van 1 januari 2002 is de Grote Kruisbek weer een soort waarover de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA) zich buigt. Hiermee komt er (tot aan de volgende invasie?) een einde aan een periode waarin de waarnemingen door SOVON werden ingezameld in het kader van het Bijzondere Soorten Project niet-broedvogels. Reden voor deze koerswijziging is dat 'de determinatie thans tegen het licht van de problematiek van de verschillende vocal types van Kruisbekken te lastig wordt bevonden' (Dutch Birding 24: 101). Dat de soort de laatste jaren heel weinig wordt gezien, zal eveneens meespelen.

Figuur 1. Seizoensverloop van Grote Kruisbek in 1989-2001 (aantal vogels per maanddecade; overtrekkende vogels zijn in lichtblauw aangegeven).

Noordelijke dennenspecialist Grote Kruisbekken bewonen de dennensbossen van Noorwegen tot voorbij de Oeral. In de meest westelijke delen van dit gebied herbergen Noorwegen, Zweden en Finland ieder tenminste 20.000 broedparen. Omdat de soort gespecialiseerd is op het zaad van vooral grove dennen, een betrekkelijk stabiele voedselbron, treden voedselproblemen en de daaruit voortvloeiende erupties veel minder frequent op dan bij Kruisbekken (en Witbandkruisbekken), die in de noordelijke broedgebieden sterk afhankelijk zijn van de wisselende productiviteit van sparren (en lariksen). De verplaatsingen reiken bovendien minder ver, zodat invasies in West-Europa zeldzaam zijn. Nadat er enkele plaatsvonden in de 19e eeuw duurde het in de 20e eeuw tot 1982/83 voordat grote aantallen tot in Engeland, Nederland en Duitsland doordrongen. De winter van 1990/91 leverde een nieuwe invasie op.

Het BSP-databestand

Tot 1 januari 1993 gold de Grote Kruisbek als een door de CDNA te beoordelen soort, zodat de BSP-periode officieel alleen de jaren 1993-2001 omvat. Over de eerste jaren van het BSP, vanaf 1989, zijn echter veel waarnemingen met terugwerkende kracht alsnog ingestuurd. Ook aanvullende semafoonmeldingen zijn in het bestand opgenomen. Dit omvat in totaal 1137 exemplaren, exclusief meldingen van vogels die langer ter plaatse aanwezig bleven. Wanneer ook deze worden meegerekend

(groepje van drie, aanwezig gedurende vier dagen, geldt als 12 ex.) gaat het om 1614 vogels.

Echte wintergast

Wanneer er een invasie van Kruisbekken op komst is, kondigt zich dat al in mei of juni aan. In juli is er sterke doortrek, en de passage houdt aan tot diep in het najaar, met doorgaans in september of oktober een tweede piek. In de loop van de winter, afhankelijk van de voedselsituatie, verdwijnt het merendeel der Kruisbekken of blijven grote aantallen in onze bossen hangen en komt het in het daaropvolgende voorjaar massaal tot broeden, met bijna onveranderlijk matige tot slechte resultaten.

Anders is het bij de Grote Kruisbek. Pas in oktober arriveren noemenswaardige aantallen. Overtrekkende vogels, herkenbaar aan de lage 'kup..kup' roep en het forse maar gedrongen postuur, zijn in deze maand iets in de meerderheid. In november lopen de aantallen (pleisteraars) sterk op, waarna er een tamelijk stabiele wintersituatie intreedt. Grote Kruisbekken zijn dan vaak tijdenlang op favoriete voedselplekken te vinden, waar ze zich door het tamme gedrag goed laten bekijken. De uitschieters in figuur 1 betreffen enkele forse groepen die langere tijd aanwezig bleven en enkele malen geteld werden. Toch blijven verplaatsingen ook in de winter mogelijk door uitputting van voedselvoorraden. Tussen half februari en half maart vindt veel wegtrek plaats en normaliter verdwijnen de laatste vogels in april. De enkele waarnemingen in mei en augustus vallen buiten het normale patroon. Het in Nederland vastgestelde seizoenspatroon komt goed overeen met dat in Denemarken en Groot-Brittannië.

Vette en slappe jaren

In de meeste jaren worden per waarneming slechts 1-3 Grote Kruisbekken gemeld. Alleen in het winterhalfjaar van 1990/91 waren groepen van 10-20 exemplaren betrekkelijk normaal (maximale groep van 44 op 2 december in het Delerwoud bij Arnhem). Zo'n 78% van alle meldingen stamt dan ook uit dit seizoen, toen 888 Grote Kruisbekken aan SOVON werden gemeld (excl. vervolgwarnemingen). Om hoeveel vogels het

Illustratie:
Rund van Beuskom

12

destijds ging, zal altijd een raadsel blijven, maar dat het er veel meer waren dan op grond van de CDNA-gegevens (300) staat wel vast. Op de Zuidoost-Veluwe waren tijdens het hoogtepunt van de invasie 10-20 Grote Kruisbekken per 100 ha bos aanwezig en werd het aantal op 750-1000 geschat. In West-Drenthe ging het om 9 vogels per 100 ha dennenbos, en vermoedelijk waren vergelijkbare dichtheden ook elders niet ongewoon. Bij een oppervlakte van bijna 130.000 ha grove dennenbos in Nederland zouden er, bij een veronderstelde dichtheid van 5 Grote Kruisbekken per 100 ha, al bijna 6500 exemplaren aanwezig geweest kunnen zijn. In de overige jaren van de BSP-periode werden nooit meer dan enkele tientallen Grote Kruisbekken doorgegeven; de winters van 1993/94, 1994/95 en 1997/98 waren met rond 50-75 ex. nog het meest productief, misschien moet ook de winter van 1999/2000 hieraan worden toegevoegd (nog niet alle gegevens binnen). In verschillende winters (1992/93, 1995/96, 1998/99) werd geen enkele Grote Kruisbek gemeld. Overigens druppelen er op het moment van schrijven (half november 2002) weer meldingen binnen van Grote Kruisbekken in Nederland, dus wie weet...

Verspreiding

Gespecialiseerd als Grote Kruisbekken zijn op de zaden van grove den, heeft het geen verbazing te wekken dat de verspreiding samenvalt met die van dennenbossen, zowel op de hoge gronden als in de duinstreek. Tijdens de invasie van 1990/91 moet de verspreiding echter veel ruimer zijn geweest dan uit de kaart blijkt (figuur 2). Naast accenten in bijvoorbeeld Salland, de Zuidoost-Veluwe en het zuidoosten van Noord-Brabant valt de bijna complete afwezigheid op in naaldbosrijke streken als Drenthe, Zuidoost-Friesland, de centrale en Noord-Veluwe, de Noord-Hollandse duinstreek, het westen en midden van Noord-Brabant en Noord- en Midden-Limburg. Deze afwezigheid is niet reëel, want in al deze gebieden zijn in de invasiewinter Grote Kruisbekken gezien, soms zelfs in forse aantallen. Deze waarnemingen zijn echter niet in het BSP terechtgekomen. Wanneer de verspreiding in de BSP-periode (lees: vooral tijdens de invasie van 1990/91) wordt vergeleken met die tijdens de voorlaatste invasie, in 1982/83, valt het op dat deze nagenoeg beperkt bleef tot de duinstreek van Noord-Holland en de Waddeneilanden. Het verschil met het binnenland zal wat geflatteerd zijn aangezien de kennis van determinatiekenmerken destijds nog

niet op hetzelfde hoge peil als momenteel stond. Bovendien trokken maar weinigen de binnenlandse dennenbossen in om kruisbekgroepen uit te pluizen. Dat de soort in de Zuid-Hollandse duinen maar mondjesmaat werd aangetroffen is een gevolg van de (vergeleken met Noord-Holland) geringe oppervlakte dennenbos aldaar.

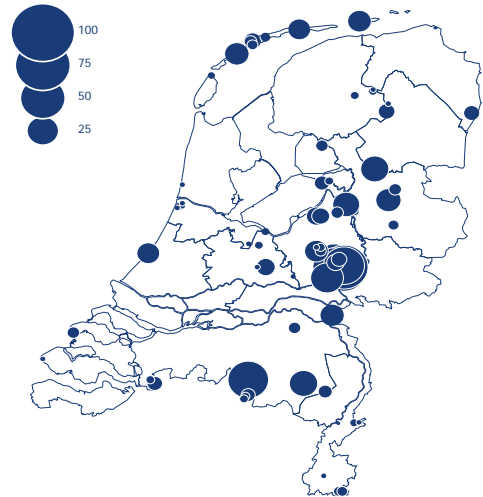
Onwillige broedvogel

Als broedvogel wil de Grote Kruisbek in Nederland nog niet aanslaan. Na de invasie van 1982/83 waren er aanwijzingen dat enkele achterblijvers een broedpoging hadden gewaagd, en na die van 1990/91 gebeurde dat zelfs op relatief ruime schaal, bijvoorbeeld in West-Drenthe (21 territoria geteld) en op de Zuidoost-Veluwe (23). Landelijk ging het tenminste 50-100 paren, waarvan er enkele met succes broedden. Hoewel er hier en daar (Zuidoost-Veluwe, Noord-Brabant) ook in 1992 nog enkele paren aanwezig waren, doofde deze vestiging snel uit. Na een kleine influx in 1997/98 waren er opnieuw enkele broedpogingen (schatting tenminste 5-10 paren), maar ook nu liep dit niet uit op een blijvende vestiging. Een heel contrast dus met de Kruisbek, die inmiddels een jaarlijkse broedvogel in Nederland is, al lopen de aantallen broedparen uiteen van enkele honderden tot meer dan 10.000 en is de soort in een enkel jaar vrijwel afwezig. Ook in Engeland en Denemarken slaagt de Grote Kruisbek er tot nu toe niet in om zich blijvend als broedvogel te handhaven. In delen van Schotland daarentegen is hij inmiddels talrijker dan Kruisbek en Schotse Kruisbek.

Fred Hustings & Erik van Winden

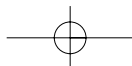
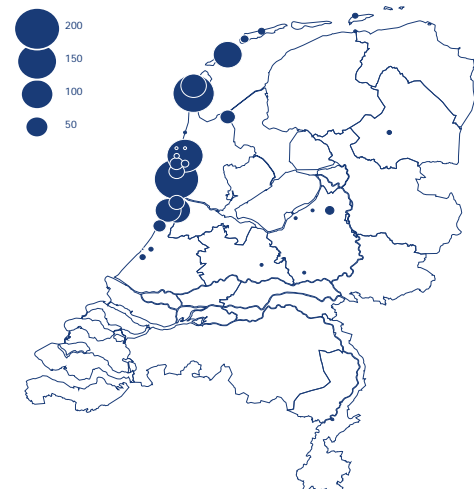
Bronnen

- van den Berg A.B. & Bosman C.A.W. 2001 Zeldzame vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 1) (tweede, herziene druk). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Bijlsma R.G. 1994. Habitatgebruik, broeddichtheid en broedsucces van Kruisbek *Loxia curvirostris* en Grote Kruisbek *L. pytyopsittacus* in West-Drenthe in 1991. Drentse Vogels 7: 59-70.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001 Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Robb M. 2000 Introduction to vocalizations of crossbills in north-western Europe. Dutch Birding 22: 61-107.
- Schekkerman H. 1986. Invasie van Grote Kruisbek in Nederland in 1982/83. Dutch Birding 8: 89-97.
- Sierdsema H. 1991. Grote Kruisbekken. Vlerk 8(1): 27-30.
- Summers R.W. 2002. Parrot Crossbills breeding in Abernethy Forest, Highland. British Birds 95: 4-11.

Figuur 2. Verspreiding van Grote Kruisbek in 1989-2001 (cumulatief aantal vogels per locatie).

Figuur 3. Verspreiding van Grote Kruisbek in 1982/83 (bewerkt naar CDNA-gegevens en meldingen tijdens het Atlasproject van SOVON in 1978-83).

Hoe verging het de zeldzame broedvogels in 2002?

Ieder najaar komen de districtskoördinatoren van het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB) samen om bij te praten. Dit jaar vond het weekend plaats in Kraggenburg (Noordoostpolder), nabij het in herfstkleuren gestoken Voorsterbos.

Naast vele organisatorische kwesties kwam uiteraard het afgelopen broedseizoen aan de orde.

Hoe verging het de soorten van het LSB?

Hieronder volgt een bloemlezing met voorlopige resultaten omtrent zeldzame broedvogels.

De kolonievogels, ook een onderdeel van het project, komen in het maartnummer van SOVON-Nieuws aan bod. Alle vogelaars (en organisaties) die actief zijn geweest om deze voor ons land zo belangrijke soorten in kaart te brengen worden zeer bedankt!

Fotos: Henk Casteljns

Jonge Kleine Zilverreiger met kleurringen gefotografeerd in de Braakmanpolder op 17 juni 2002 op het Eilandje in de Braakmankreek.

Zilverreigers en Woudaap
Spectaculair nieuws kwam er uit de Oostvaardersplassen, waar niet minder dan 45 paren Grote Zilverreiger hebben gebroed. Dit is een verdrievoudiging ten opzichte van vorig jaar. Van buiten dit gebied zijn tot nu toe uit 2002 nog geen broedgevallen gemeld. De Kleine Zilverreiger deed van zich spreken in de Delta. Bij een nestentelling in Voorne's Duin kwam de teller op 34. Een deel hiervan betreft echter oude nesten, zodat de schatting op 20 paren uitkomt. In Zeeuws-Vlaanderen zaten in het natuurgebied de Braakman vier paren. Op de Wadden was de soort ook present, met in ieder geval twee paren op Schiermonnikoog.

De Woudaap handhaaft zich vooralsnog op een laag niveau in Nederland. Uit verschillende hoeken zijn territoria gemeld. Niet minder dan vier territoria zijn er doorgegeven uit de Nieuwkoopse Plassen, drie uit de Tienhovense Plassen, vier uit de omgeving van Eindhoven en één bij Amerongen.

Slechtvalk, Visarend en Oehoe
De Nederlandse populatie Slechtvalk groeit gestaag verder met in 2002 twaalf territoriale paren. Een andere recent gevestigde predator maakte ook een groeistuijpe door; de Oehoe broedde op drie plaatsen. Het meest spectaculair

was het succesvolle paartje in de Achterhoek. Dit geval sluit mooi aan op de populatie in de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen die al 130 paren omvat. De Visarend klopt aan de deur om broedvogel te worden in Nederland. In de Oostvaardersplassen was een baltzend paartje aanwezig dat ook met takken in de weer was. Het is bij deze soort gebruikelijk een nest te bouwen in het jaar dat voorafgaat aan een nieuwe vestiging. Dat wordt volgend jaar dus spannend!! In het Vechtplassengebied waren ook twee Visarenden aanwezig, maar ontbraken waarnemingen die wijzen op een territorium.

Juweeltjes

Tot de fraaist gekleurde vogels behoren zeker Bijeneter en IJsvogel. De Bijeneter was dit jaar weer present als broedvogel en dit keer ook succesvol. In het Lauwersmeer zaten drie paren, waarvan er eentje vier jongen heeft weten groot te brengen. In het Noordhollands-duinreservaat waren eveneens drie paren aanwezig, maar kwam het niet tot broedpogingen.

Heel wat talrijker dan de Bijeneter is de IJsvogel. SOVON heeft het jaar 2002 uitgeroepen tot Jaar van de IJsvogel en we wilden in het verwachte topjaar graag de aantallen en verspreiding zo goed mogelijk in kaart brengen. En dat

is gelukt! In belangrijke districten zoals Twente en Limburg zijn complete bekendtellingen georganiseerd (die hopelijk de komende jaren ook worden voortgezet). Twente is integraal geteld daar kwam men op minimaal 51 broedparen, een mooie prestatie. Het lijkt er op dat in de belangrijkste Zuid-Limburgse gebieden de top vorig jaar al was bereikt. Daar leverde de telling ongeveer 30 paren op, waaronder acht langs de Geul. Elders in Zuid-Limburg zaten langs de Maas tot Roermond minimaal twaalf broedparen en langs de Roer tien (beide niet meer dan in 2001). Wat noordelijker in de Gelderse Poort, werd het aantal van 20 paren uit 2001 ook niet gehaald. Mooie aantallen komen uit Noord-Brabant waar tussen Den Bosch en Tilburg 35 paren zijn gemeld en uit De Wieden in Noordwest-Overijssel waar tien paren zaten. Een topjaar zorgt ook voor broedgevallen op plekken waar IJsvogels in andere jaren ontbraken. Leuk waren dan ook de 13 paren in district Zuid-Holland-zuid en twee in Noord-Holland. In het volgende nummer van SOVON-Nieuws komt een uitgebreid verhaal met de resultaten van de meldingen op de website, het BSP-niet broedvogels en het LSB.

Uit de pan rijzende exoten
Van sommige soorten is het zo langza-

14

merhand de vraag of ze niet te talrijk worden voor het LSB en dienen te verhuizen naar het BMP. Brandgans, Canadese Gans en Halsbandparkiet lijken oud LSB-soorten Nijlgans en Grauwe Gans te volgen. Wat te denken van 204 respectievelijk 424 paren Brandgans op twee eilanden in het Haringvliet? In Midden-Delfland is de Canadese Gans met 187 paren een zeer talrijke broedvogel gebleken. De Halsbandparkiet is voornamelijk een randstedelijke exoot. Dat het de soort voor de wind gaat, blijkt bijvoorbeeld uit de recent gehouden slaaplaatsstelling in Amsterdam. Niet minder dan 1140 exemplaren werden geteld. Hieruit blijkt tevens dat inventariseren na de broedvogelatlas zinvol blijft: daar staat een schatting van 220 broedparen voor 2000 vermeld (met een prognose van 500 paren in 2005, gezien de snelle recente groei). De Huiskraai is een exoot waarvan menigeen zich afvraagt of een populatiegroei gewenst is. Erg hard loopt het overigens nog niet: In 2002 werden minimaal twee broedparen waargenomen.

Einde verhaal nabij?
Er zijn ook soorten die Nederland drei-

gen te verlaten. Voor de Korhoen lijkt het doek echt te vallen; in het voorjaar werden nog maar acht bolderende hanen gemeld van de Sallandse Heuvelrug. Een jaar geleden waren dat er nog 14. Voor de Duinpieper heeft in het vorige nummer van SOVON-Nieuws de noodklok al geklonken. Meer dan vijf territoria zijn tot nu toe niet gemeld. Enigszins positief nieuws uit de gevaarzone is, dat de Velduil ten opzichte van 2001 in het Waddengebied niet verder is achteruitgegaan. Toch blijft deze soort kans hebben voor totale verdwijning.

Nachtzwaluw

De Nachtzwaluw laat wisselende ontwikkelingen zien. Op de Veluwe is de soort licht toegenomen (Zuidoost-Veluwe 125 territoria, Harskampse Zand min. 72). De Sallandse Heuvelrug liet een stevige groei zien van 41 naar 50 territoria. Het Limburgse Meinweggebied is sinds een aantal jaren weer integraal geteld en dat leverde 31 territoria op. Geluiden die duiden op een stabiele stand komen uit Twente en het Brabantse landgoed De Utrecht. Lichte afnames zijn daarentegen gemeld van

Bijna vliegvlug jong van Kleine Zilverreiger gefotografeerd in de Braakmanpolder op 8 juni 2002 op het Eilandje in de Braakmankreek.

Foto: Henk Casteljns

de Utrechtse Heuvelrug en de Brabantse Wal. Wilt u alles weten over de resultaten van het LSB-project? Stuur dan uw gegevens zo spoedig mogelijk in. Eind volgend jaar presenteren we dan het definitieve verhaal in het jaarverslag dat alle waarnemers gratis ontvangen.

Michiel van der Weide

Kleine Zwanen met blauwe halsbanden

De Kleine Zwaan staat vanwege zijn geringe populatieomvang op de Rode Lijst van kwetsbare en bedreigde diersoorten en is aangewezen als Vogelrichtlijnsoort. Om gedetailleerde informatie te krijgen over de trek en populatiedynamiek (overleving, broedsucces van individuele vogels), zijn tussen 1992 en 1996 ongeveer 950 Kleine Zwanen geringd met blauwe halsbanden met een individuele code, met als einddoel de Kleine Zwanen beter te kunnen beschermen. Dit gebeurde in het kader van een samenwerkingsovereenkomst tussen het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, de Rijksuniversiteit Groningen en de Russische Academie van Wetenschappen. Tijdens vier expedities naar de in het broedgebied gelegen Petsjora Delta in Rusland en twee veldtrips naar voorjaarspleisterplaatsen in Estland en Denemarken zijn, samen met Russische, Deense, Engelse, Estse en Nederlandse onderzoekers, Kleine Zwanen geringd. Honderden waarnemers hebben zich

daarna ingezet om die vogels op te sporen en de codes van de ringen af te lezen. Dit heeft tot nu toe naar schatting 35.000 zichtwaarnemingen opgeleverd van talloze pleisterplaatsen in vele landen langs de trekroute. De verwerking van de halsbandgegevens en de terugkoppeling naar de waarnemers heeft plaatsgevonden tot en met het seizoen van 1996/97. Andere terugkoppeling heeft plaatsgevonden in de vorm van lezingen voor Vogelwerkgroepen. Inmiddels zijn diverse publicaties verschenen over de trek, de ecologie en de bescherming van Kleine Zwanen. Vanaf 1998 is door onvoorziene omstandigheden een flinke achterstand ontstaan bij het invoeren van de waarnemingen en het versturen van jaarlijkse overzichten aan de aflezers. Inmiddels is de situatie verbeterd en er wordt nu een snelle inhaalslag voorzien. Sinds afgelopen zomer zijn van het seizoen 1997-1998 bijna 3.000 waarnemingen ingevoerd, de verwerking van dit seizoen duurt nog enkele weken. Bovendien is

een nieuw e-mail adres geopend waarop waarnemers vanaf nu hun waarnemingen in kunnen sturen en dus ook een snelle reactie mogen verwachten. Het verdere plan van aanpak heeft een nadrukkelijk tijdspad gekregen. Dit betekent dat een uitdraai van de aflezingen uit het seizoen 1997/1998 verstuurd zal worden vóór 1 januari 2003. Sommige aflezers hebben hun waarnemingen van daarna nog niet ingezonden omdat ze begrijpelijkerwijs eerst een uitdraai wilden zien. Die waarnemingen kunnen nu dan ook nog niet verwerkt worden. De waarnemers zullen eerst tijd nodig hebben om hun waarnemingen op een rij te zetten. Een uitdraai van alle resterende seizoenen is gepland vóór 15 april 2003. De uitdraaien vanaf 2002-2003 zullen aan het begin van elk nieuw seizoen verzonden worden. Waarnemingen van Kleine Zwanen met blauwe halsbanden met codes 101P-999P, 101U-200U en 001K-100K kunnen worden opgestuurd aan (let op: nieuw adres!)
Jan H. Beekman
Lodewijk Tripstraat 4-N
1052 ES AMSTERDAM
e-mail: bewicks_swan@xs4all.nl

Voor andere kleurringprojecten met Kleine Zwanen zie <http://www.cr-birding.be/>.

Recent verschenen

Waar verblijven in Friesland de meeste Roodhalsganzen, Slechtvalken, Reuzensterns, Bladkoningen, Klapeksters en Sneeuwgorzen? Wat is de beste tijd van het jaar om in die provincie overtrekkende Zwarte Ooievaars, Visarenden, Middelste Jagers, Vorkstaartmeeuwen en Kleine Alken te zien? Op zulke vragen geeft *Schaarse vogels in Fryslân* een snel en duidelijk antwoord.

Het voorkomen van 80 schaarse vogelsoorten in 1989-98 wordt uitvoerig belicht in woord en beeld, op basis van vele duizenden meldingen die waarnemers instuurden voor het BSP niet-broedvogels. Daarnaast hebben de auteurs, Michiel Versluys, Dick Schut en Joop-Niek IJnsen, veel extra waarnemingen opgedoken uit andere bronnen. Bij veel vogelsoorten wordt het Friese voorkomen vergeleken met de aanwezigheid van de soort in de rest van Nederland. Ook is er aandacht voor het voorkomen in Fryslân in het verleden. Er wordt een beeld geschetst van de achtergronden van de soortenrijkdom in de provincie en ook komt de invloed van de wind op het voorkomen van soorten aan bod. De geweldige tekeningen van Martin Brandsma en prachtige kleurenfoto's laten de grote diversiteit zien van de Friese vogelwereld.

Een mooi stukje werk!
Versluys M., Schut D. & IJnsen J.-N. 2002. *Schaarse vogels in Fryslân*. SOVON Vogelonderzoek Nederland, district 2 (Fryslân)/Fryske Feriening foar Fjildbiology, Akkrum/Heerenveen (ISBN 90 9015684 4), 222 pag., is te verkrijgen door € 14,- over te maken op girorekening 29.62.62.838 t.n.v. penningmeester FFF, de Warring 31, Heerenveen onder vermelding van naam, adres, postcode en woonplaats. Eveneens verkrijgbaar op het Fries Natuurmuseum en boekhandel de Tille in Leeuwarden.

In de serie Nederlandse Fauna is in november ook een broertje van onze Broedvogelatlas uitgekomen: *De Nederlandse Libellen*. In Nederland komen niet minder dan 70 soorten voor van deze sierlijke razendsnelle jagers met hun prachtige kleuren. In de inleidende hoofdstukken wordt algemene informatie behandeld, waaronder lichaamsbouw, ontwikkeling, naamgeving, determinatie, levenswijze en gedrag. Per soort geven de auteurs vervolgens

een gedetailleerd overzicht van de kennis over biotoop, levenswijze, bedreiging, bescherming en beheer. De verspreiding in heden en verleden in Nederland (en daarbuiten) wordt mede aan de hand van honderden verspreidingskaarten getoond. Dat libellen niet alleen interessant zijn, maar ook een lust voor het oog, laten de prachtige kleurenfoto's en speciaal voor deze uitgave gemaakte aquarellen zien. Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie 2002. *De Nederlandse libellen (Odonata)*. Nederlandse Fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden (ISBN 90 5011 154 8), telt 440 pagina's en kost € 74,50 in de boekhandel (leden KNNV en EIS-Nederland betalen € 67,50).

De KNNV is sowieso erg aan de weg aan het timmeren de laatste tijd. We noemen een aantal titels zonder ze verder te bespreken:

Op stap langs Hout en Spaarne (ISBN 90 5011 158 0, € 13,95 leden KNNV € 11,95), *De Nederlandse Veenmossen* (ISBN 90 5011 162 9, € 29,95), *Veldgids Mossen* (2e druk, ISBN 90 5011 110 6, € 27,95, leden KNNV € 24,95), *Veldgids Flora en fauna van de zee* (ISBN 905011 153 x, € 25,95, leden KNNV € 22,95) en *Verwacht geen nachtegalen-Stadse natuurverhalen* (ISBN 90 5011 160 2, € 14,95).

Themanummer broedvogels van *De Levende Natuur*
Ten tijde van de Landelijke Dag heeft tijdschrift *De Levende Natuur* een themanummer broedvogels uitgebracht, waarin de ontwikkelingen van broedvogels in Nederland en Vlaanderen behandeld worden. De SOVON-inbreng bij dit nummer was dan ook groot. Het is dankzij vele kaartjes en foto's een afwisselend en kleurrijk geheel geworden. Het themanummer is te verkrijgen door € 8,- over te maken op girorekening 81935 (NL) of p.r. 000-1701789-21 (B) t.n.v. Abonnementenadministratie *De Levende Natuur*, Utrecht, o.v.v. 'Broedvogelnummer, november 2002'. Als u € 27,25 overmaakt o.v.v. 'Nieuwe abonnee' bent u abonnee en ontvangt u 6 nummers het komende jaar.

Natuur en Milieu Overijssel brengt in samenwerking met NITG-TNO een CD-rom uit: *Landschappen van Overijssel: beleven en begrijpen*. De interactieve CD gaat in op vragen als: hoe ontstond dit landschap, welke planten en dieren hebben hiervan geprofiteerd en kunnen we hier aantreffen? De informatie kent vier verschillende ingangen: geologie, landschappen, ecologie en toeristische informatie en bezorgt u een reis langs vele wetenswaardigheden ondersteund door foto's en kaarten.

De CD is bij Natuur en Milieu Overijssel te bestellen: 038-4250960 of via www.natuurmilieu.nl/bestelcd.html.

Enige tijd geleden meldde wij dat de video *Vogels rondom het huis* uitgebracht was door Plomp Digital Video. In de video worden 63 vogelsoorten behandeld die u rond uw woning kunt aantreffen. Herkenning en voorkomen worden door uitgebreid commentaar vergemakkelijkt.

Als één van de eerste voorlichtingsfilms in Nederland is deze video nu onder-titeld ten behoeve van doven en slechthorenden, waarmee deze video voor de rond 1,5 miljoen doven en slechthorenden, en mensen die het Nederlands niet al te goed beheersen, een stuk toegankelijker en zinvoller is geworden.

De film kost € 21,- (€ 23,75 incl. porto) en is te verkrijgen door overmaking op rekening 899007287 t.n.v. Plomp Digital Video te Linschoten o.v.v. Video tuinvogels en uw naam en adres. De video is ook bij de Vogelbescherming in Zeist te koop.

Najaarstrek van roofvogels over de Eltenberg 1996-2001

Eind november verscheen het rapport *Najaarstrek van roofvogels over de Eltenberg 1996-2001*. De tellingen (304 verdeeld over 1546 uren) werden uitgevoerd door leden van de Vogelwerkgroep Arnhem en omstreken en IVN/VWG De Oude IJsselstreek en het rapport is geschreven door Jan Schoppers. In totaal werden 10.537 roofvogels waargenomen verdeeld over 19 soorten. Buizerd en Sperwer zijn de meest algemene soorten, maar er werden ook zeldzaamheden gezien als Zwarte Wouw, Zeearend, Slangenarend, Grauwe Kiekendief, Ruigpootbuizerd, Schreeuwend en Roodpootvalk. Zwarte Ooievaar en Ooievaar zijn ook soorten die regelmatig zijn gezien. In het rapport wordt per soort ingegaan op voorkomen in het seizoen, over de dag, per jaar, vliegrichtingen, aangevuld met andere informatie. Opvallende aantallen zijn er

16

waargenomen voor bijna alle roofvogels en in het bijzonder bij Wespandief (350), Sperwer (2489), Buizerd (6842), Visarend (68) en Roodpootvalk (36). De gevonden resultaten worden in een nationaal en internationaal perspectief geplaatst en de invloed van de wind krijgt ook aandacht. Vragen als waarom vliegen er zoveel roofvogels over de Eltenberg en welke processen daarvoor verantwoordelijk zijn komen ook aan bod. Tot slot zijn er aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek.

Het 65 pagina's tellende rapport (A4-formaat) bevat vele figuren en tabellen die het karakter van de trek weer geven. Het rapport is te bestellen door € 8,50 (incl. verzendkosten) over te maken op girorekening 3983471 t.n.v. Vogelwerkgroep Arnhem e.o. te Arnhem o.v.v. rapport Elten.

Oproepen en mededelingen

Het Natuurloket: makelaar in gegevens over planten en dieren. Het Natuurloket is een digitaal loket met twee belangrijke taken. Ten eerste verzorgt het hulp bij het vinden van verspreidingsgegevens en ten tweede is ze een helpdesk voor verspreidingsinformatie van planten en dieren en voor de (inter)nationale natuurwetgeving. Op de site www.natuurloket.nl is tot op km-hok niveau te zien of er gegevens beschikbaar zijn, of er Rode-Lijstsoorten voorkomen en of het gebied goed onderzocht is en de gegevens actueel zijn. Wil men op soortniveau informatie, dan helpt het Natuurloket bij het vragen van een offerte bij een van de PGO's. Iedereen die iets met de inrichting van een stukje Nederland van doen heeft, kan via dit Natuurloket aan zijn gegevens komen.

In de maanden januari en februari worden er in de Gelderse Poort weer ganzenexcursies georganiseerd door het Natuurmuseum Nijmegen i.s.m. het NABU-Naturschutzstation Kranenburg (D). Deze bustochten starten vrijwel iedere zondag vanaf het Natuurmuseum in Nijmegen. Inschrijving vooraf is noodzakelijk. Voor meer informatie: 024-3297070, info@natuurmuseum.nl of www.natuurmuseum.nl.

Het dia-archief van Sovon en Saxifraga

Al jarenlang beschikt Sovon over een dia-archief van vogels, dat zijn diensten bewijst bij lezingen en publicaties. Daarnaast bestaat er het archief van Saxifraga, waarin 150.000 dia's van planten, dieren en landschappen van Europa zijn ondergebracht, afkomstig van een zeventigtal natuurfotografen uit verschillende Europese landen (overzicht op www.saxifraga.nl). Het is van belang dat zo'n dia-archief ook op langere tijd ter beschikking blijft. Daarom is er onlangs een overeenkomst afgesloten, waarbij het dia-archief van Saxifraga op termijn wordt overgedragen aan Sovon, dat het werk op dezelfde condities zal continueren. Het voordeel voor Sovon en andere natuurorganisaties is dat ze de beschikking krijgen over een goed gearchiveerd dia-archief van Europese planten, dieren en landschappen.

Scannen van dia's
Ingeraamde dia's hebben niet het eeuwige leven: ze verkleuren en krijgen krasjes. Bovendien moeten bij aanvragen steeds weer kopieën worden gemaakt. Gescande dia's daarentegen zijn gemakkelijk en goedkoop te kopiëren, terwijl de kwaliteit niet terugloopt. Daarom is besloten dat Sovon het huidige dia-archief van Saxifraga gaat scannen. Daarvoor hebben we subsidie kunnen krijgen. Saxifraga heeft inmiddels ook een scanner aangeschaft en is bezig de nieuwe dia's die erbij komen te scannen en op CD ROM te zetten. Sovon gaat ook haar eigen dia-archief scannen, wat in de loop van 2003 zal beginnen. Een goede archivering is hierbij een absolute voorwaarde.

Stichting Saxifraga
Saxifraga is voortgekomen uit een initiatief van Jan van der Straaten, die tijdens zijn vakanties veel dia's van planten en beesten maakte. Waarom zouden die ook niet door anderen kunnen worden gebruikt, voor natuurbeschermingsdoelen en publicatie? Van het een kwam het ander en binnen enkele jaren gingen niet alleen Nederlandse vogelaars en plantjesmensen meedoen, maar breidde het netwerk zich uit over grote delen van Europa. Om de collectie waardevoller te maken voor iedereen die met landschappen bezig is, werd met hulp van het European Centre for Nature

Conservation een eigen database ontwikkeld. In dit systeem zijn per dia terreinkenmerken opgenomen naast gegevens omtrent morfologie, menselijke beïnvloeding, natuurlijke landschappen, Corine-biotopen en kleine landschapselementen.

Aanvragen voor dia's komen vanuit de hele wereld. Ze zijn vooral bestemd voor posters, boeken, tijdschriftartikelen, colleges, brochures, bezoekerscentra en dergelijke. Indien hiervoor budget is, worden kosten in rekening gebracht in overeenstemming met de hoogte van dat budget. Op deze manier zijn we in staat het geheel te laten draaien. In bijzondere gevallen worden kopieën gratis verstrekt voor natuurbeschermingsdoelen en publicaties.

Hoe Saxifraga-fotograaf worden?
Iedereen die goed kan fotograferen, kan meedoen. Gemaakte dia's worden naar Saxifraga opgestuurd. Een selectie daarvan wordt gescand en op CD ROM gezet. De fotograaf krijgt de originelen terug en een CD ROM van de desbetreffende selectie. De betrokken fotografen kunnen gratis dia-rolletjes krijgen als zij opnamen maken van soorten die nog niet in het archief zitten of van wilde Europese landschappen. Als er kopieën worden gemaakt waarvoor een vergoeding wordt betaald, gaat dat geld geheel terug naar de maker van de dia. Het copyright blijft ten allen tijde bij de fotograaf van de dia. Op www.saxifraga.nl kun je zien wie er nog meer meedoen (klik op Photographers); ook kun je zien wie er tot op heden kopieën heeft gebruikt (klik op Users of Slides).

*Harvey van Diek (Sovon)
Jan van der Straaten (Saxifraga)*

17

Stichting Wólka

Postbus 483
6700 AL Wageningen
Tel: 0317-415205
Fax: 0317-415430
E-mail: info@wolka.org
Website: www.wolka.org

Vogelreizen in Noordoost Polen

Biebrzamoerassen, Oerbos van Bialowieza,
Mazurische Meren

Groepsreizen

Mei 2003: 10-daagse vogelreizen € 637,- all-in

Individueel

Vele individuele reismogelijkheden voor vogelaars,
wandelaars, fietsers, kanovaarders,
ouders en kinderen

Wij verzorgen ook reizen op maat

U overnacht bij gastvrije boeren, een van de manieren waarop
stichting Wólka de kleinschalige landbouw in Noordoost Polen ondersteunt.

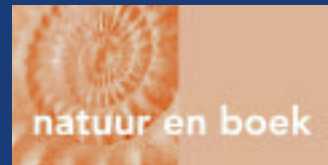
Steun natuur in: Rusland en Siberië

Oekraïne Roodhalsgans, Baltsend
Auerhoen, Wolgadelta + steppe,
Altai gebergte+steppe, Oessoeriland,
Yenisey Seebohm's Siberië, Arctisch
Siberië: Rossmeeuw (fotografen),
Beer en Wolf, Witte Kraanvogel,
Witvleugel en Zwarte Leeuwerik

Vogel en Natuur reizen

Email: info@birdexpeditions.nl
Website: www.birdexpeditions.nl
Waterstraat 46-48 6573 AD Beek
Telefoon: 0620 400 003

BIRD EXPEDITIONS

Boekwinkel in Naturalis

bezoekers Darwinweg
postadres postbus 9517 2300 RA Leiden
telefoon 071-5687691
fax 071-5687666
e-mail natuurenboek@naturalis.nnm.nl

museum . **naturalis**
dichter
bij de
natuur

Vogelreizen Spanje NATURA ARAGON

is de specialist

Extremadura winter, eind januari
Kraanvogels & Pyreneeën, eind februari
Canarische eilanden, maart
Doñana & Zuid-Spanje, maart & april
Extremadura, La Mancha & Gredos, april/mei
Ebro Delta, Monegros & Pyreneeën, mei
Aragón & Pyreneeën, juni
NIEUW: Ordesa: vogels & vlinders, juni/juli
Tarifa - Zuid-Spanje, september
Pyreneeën, Vogels & vleermuizen, oktober
Nieuwe publicatie: Vogelatlas Ordesa

**Gratis kleurenbrochure:
NATURA ARAGON: (072) 512 40 31
Internet: www.na.tiu.nl
vakantiehuisjes te huur aan voet van Pyreneeën
(wij verzorgen ook groepsarrangementen naar wens)**

In de nieuwe

In november verscheen Limosa 75-2. In dit nummer veel aandacht voor broedvogeltrends. Christiaan Both e.a. berichten over de opkomst en ondergang van broedende Ringmusen op de Veluwe. Daarnaast wordt de populatieontwikkeling van moerasvogels in het Vechtplassengebied op de grens van Utrecht en Noord-Holland onder de loep genomen door Jan van der Winden & Toine Morel en wordt het recent verschenen overzicht van broedvogeltrends bij de Bonte Vliegenvanger nog eens kritisch doorgelicht (Christiaan Both). De jubileumbijdrage gaat in op het broeden van Kauwen in konijnenholen.

Het volgende nummer staat op stapel voor januari 2003, en zal onder andere artikelen bevatten over broedende Nachtzwaluwen op de Brabantse Wal (Hilde Bult), Sperwers op de Veluwe (Arnold v/d Burg) en een overzicht van zeldzame broedvogels in 1999 (Arend van Dijk e.a). De historie van broedende Vuurgoudhaantjes in Nederland komt aan bod in een historische en een actuele bijdrage.

Nieuwe artikelen en korte mededelingen sturen naar Kees Koffijberg, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen, e-mail: kees.koffijberg@sovon.nl

Informatie over abonnementen: Limosa, Compagnonsweg 45-47, 8227 RH Ravenswoud, e-mail: zwablo@tref.nl

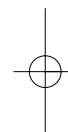
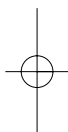

18

BEVER

Werkelijk goed werk

Voor de Provincie Limburg zijn wij op zoek naar zes broedvogelkarteerders.

Provincie
Limburg

De Provincie Limburg voert sinds 1990 broedvogelkarteringen uit. De resultaten worden gebruikt bij de aankoop van natuurgebieden, de monitoring van natuurontwikkeling, het opstellen van streekplannen, de toetsing van effecten van ruimtelijke ingrepen en bij natuurcompensatie.

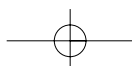
Voor de functie van broedvogelkarterder heb je ervaring op het gebied van groot-schalige karteringen en een goede kennis van de Limburgse avifauna. Je hebt bijvoorbeeld enkele jaren ervaring met Broedvogel Monitoring Projecten of met andere broedvogelprojecten van SOVON. Verder ben je bij voorkeur in het bezit van een rijbewijs en beschik je over een auto.

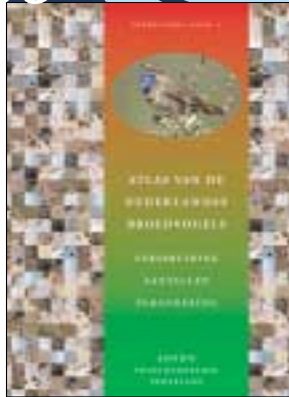
De functies zijn voor de duur van vier tot maximaal zeven maanden en vangen aan in maart 2003. Naast een goed salaris bieden wij een uitgebreid pakket aan aantrekkelijke financiële en arbeidsvoorwaardelijke regelingen, zoals een pensioenregeling, een WAO- en een ANW-gatverzekering en kortingen op diverse verzekeringen.

Als je belangstelling hebt of meer informatie wenst over deze functie, neem dan gerust contact op met de heer drs. B. van Noorden, coördinator van het faunaonderzoek in Limburg, telefoon (043) 389 74 16 E-mail: bpm.van.noorden@pr.vlimburg.nl of met mevrouw D. Beijersbergen, intercedente Tempo-Team, telefoon (043) 351 61 90. E-mail: danielle.beijersbergen@tempo-team.nl

www.tempo-team.nl

tempo-team
uitzendbureau

Broedvogel-atlas vliegt uit

Het was op het nippertje, maar op de Landelijke Dag van 30 november 2002 kon inderdaad de nieuwe Broedvogel-atlas worden gepresenteerd. Twee jaar na afloop van het veldwerk, niet slecht dus. Het boek biedt met zijn bijna 600 pagina's voldoende leesvoer om de lange winteravonden door te komen, en zal de komende jaren ongetwijfeld telkens weer als standaardwerk worden geraadpleegd. De meeste eer hiervoor verdienen de duizenden vogeltellers die het warme bed in alle vroegte verlieten om voor de atlas op pad te gaan. Vogels tellen, het is vaak zo leuk, maar in de praktijk komt het ook wel eens neer op kou lijden, afzien op de fiets en balen van de stilte in vogel-arme landschappen, zo kunnen de atlasstellers beamen. Toch is het gelukt om heel Nederland in drie jaar tijd om te keren op zoek naar vogels.

Hartstikke bedankt daarvoor, vogelaars! Ook de auteurs, tekenaars, fotografen, sponsors en alle anderen die aan de totstandkoming van het boek hebben bijgedragen verdienen de grootst mogelijke lof. Wie er snel bij is geweest, heeft het boek inmiddels al in huis gehaald voor een vriendelijke voorintekeningprijs. Voor wie hem nu wilt bestellen: het boek kost voor leden van SOVON momenteel € 55,- (plus € 7,50 voor verzendkosten). Informatie bij het SOVON-kantoor (024-6848111, email: info@sovon.nl).

Sovon-Nieuws jaargang 15 (2002) nr. 4

Gelderse Poort onder de aandacht

Land van levende rivieren - de Gelderse Poort is een boek dat een eervolle vermelding moet krijgen. De redactie (Johan Bekhuis, Gijs Kurstjens, Stefan Sudmann, José ten Tuynte, Frank Willems) en de vormgevers (Kees Nuijten, Noud van de Ven, Franka van Loon) hebben met dit boek een juweeltje afgeleverd dat in geen enkele boekenkast misstaat. Volop informatie over historie, landschap, planten, vogels, vissen, natuurontwikkeling, en noem maar op. Een dynamisch onderwerp, prachtige foto's, heldere kaartjes en deskundige maar goed leesbare teksten: als dat geen mooie introductie tot dit gebied is.

Het boek (ISBN 90 5011 150 5) is een uitgave van de KNNV en Stichting Ark, en kost in de winkel € 27,50 (leden KNNV € 24,50). SOVON-leden kunnen het boek voor € 24,50 plus € 3,50 verzendkosten per bestelling via SOVON bestellen, onder vermelding van 'Boek Gelderse Poort' en het volledige adres via email (info@sovon.nl) of telefonisch (024-6848111).

Het rapport Vogels van de Gelderse Poort deel 1: Broedvogels (zie elders in dit nummer) zal in de loop van januari 2003 verschijnen en kost € 10,-. Voorinschrijving per email aan Frank.Willems@sovon.nl.

Alle vogels tellen mee!

Dat is de titel van de tijdelijke expositie over de broedvogel-atlas in het pesthuis van Natuurhistorisch Museum Naturalis in Leiden. Met het uitgeven van de nieuwe Broedvogel-atlas bij de gezamenlijke uitgever Naturalis/KNNV Uitgeverij/EIS Nederland kreeg SOVON tevens de kans een expositie in te richten. De expositie besteedt ruim aandacht aan de totstandkoming en resultaten van de Atlas. Dit gebeurt in beeld én geluid, virtueel en in 't echt. Ook het hoe en waarom van het tellen en monitoren van vogels komt uitgebreid aan de orde. Zo moet duidelijk worden dat het tellen van vogels niet alleen leuk is, maar ook leidt tot het beter beheren van natuurgebieden, het opstellen van Rode Lijsten en het aanwijzen van Belangrijke Vogelgebieden. Bezoekers kunnen bovendien zelf ook hun kennis van (broed)vogels testen, middels diverse spellen.

Speciaal voor de waarnemers en leden van SOVON is er een kortingsactie, knip hiervoor de bon uit! Het resultaat van de samenwerking tussen SOVON en Naturalis is nog tot 6 april 2003 te zien.

Op vertoon van deze bon (zie linksonder) krijgt u bij aankoop van een toegangsbewijs van Naturalis het tweede kaartje gratis.

Deze actie is niet geldig in combinatie met andere kortingen of acties. Het goedkoopste kaartje is gratis.

